Lectio Socialis
January 2019, Volume 3, Issue 1, 21-46 **Research Article**

Submission: 04.11.2018
Acceptance: 28.11.2018

Hermes'in Eski Mısır ve Helen Dünyasından İslam Coğrafyası ve Anadolu'ya Yolculuğu

Sait Yılmaz[1]

Hermes'in Eski Mısır ve Helen Dünyasından İslam Coğrafyası ve Anadolu'ya Yolculuğu

Öz

Mısır'da Kral Toth, Eski Yunan'da Hermes ve İslamiyet'te İdris Peygamber olarak bilinen Adem'in yedinci torunu binlerce yıldır bu kültürler ve dinler üzerinde önemli etkiler bıraktı. Hermes/İdris, Tanrı bilgine ulaşmak için gizli bilgilere sahipti ve bu bilgiler herkesin eline geçmesin diye hiyeroglif yazılarla sonraki nesillere bıraktı. Diğer bir özelliği ise Simya yolu ile görünmeyen dünyaya da hükmetmesiydi. İslamiyetin yeni yayılmaya başladığı dönemde Yunan felsefesi ile karşılaşan ilk Müslümanlar, Sabirler üzerinden Hermetik bilgileri öğrendiler. İslam-Türk bilim insanları simyaya da büyük ilgi duydular. Hermetizm, İslamiyete Batınılık üzerinden girerken Anadolu Aleviliğine de etki etti. Hermes'in Anadolu'ya uzanan yolculuğu hala pek çok yönü ile araştırılmaya açık ve gizemli olmaya devam ediyor.

Anahtar Sözcükler: Hermes, İdris, Hermetizm, Yeni Platonculuk, Batınılık

Hermes's Journey from the Ancient Egyptian and Hellenistic Worlds to the World of Islam and Anatolia

Abstract

The 7. generation descendant of Adam, known as King Thoth of Ancient Egypt, God Hermes of Ancient Hellen, and the Prophet Idris of Islam, made great effects on those cultures and religions as long as thousands of years. Hermes owned secret sciences to reach the God knowledge and left those sciences to the next generations in hieroglyph texts in order not to be misused by some. Furthermore he had an ability to dominate invisible world by alchemy. At the period of first expansion of Islam, Muslims who first time encountered with Greek philosophy also came to know Hermetic thoughts through Sabirs. Islamic-Turkish scientists of that period had great interest particularly on the alchemy. While Hermetism found an access to Islam by hermetic secret knowledge, it also had a way to make an effect on the Alevism in Anatolia. Journey of Hermes to Anatolia still continue to be mysterious and in need of further research.

Keywords: Hermes, Idris, Hermetism, Neo-Platonism, Mystical Sciences

1. Giriş

Akıl, Hayat ve Nur kaynağı olan Tanrı'nın üç çocuğu vardır. Bunlar, Tanrı'nın ikinci aklı, insanı ve insan dışı varlıkları yaratmadaki araçlarıdır. Yüce Akıl (Tanrı), kendisine benzeyen bir yaratık olan (gayr-i cismani) insanı yaratır. Sonra toprak ve su, akılsız canlıları doğurur.

İnsan, felekler âlemine iner ve yedi feleğin her birinin özelliklerinden bir şeyler alır. Sonra gökyüzünün en alt katından kesafet âlemine inerek cismani bir tabiata bürünür. İşte bu insan, her ne kadar hakiki mahiyeti itibarıyla gayri cismani ve ölümsüz ise de bu parçasıyla cismani ve ölümlüdür. Bu insandan her biri (1) Toprak ve sudan mamul bir kesif beden; (2) Ateş ve havadan mamul bir hayati ruh (pneuma); (3) Cismani olmayan bir nefs ve akıldan mürekkeptir.

Ruh (nefs) bedendedir, akıl ruhtadır, Tanrı akıldadır. Tanrı her şeyin üzerinde faaldir. Akıl, ruhun üzerinde faaldir. Ruh, havanın üzerinde faaldir. Hava da kesif maddeler üzerinde faaldir.

İyi (hayr), ışık (nur) ve hayat; Tanrı'nın cevherleridir. Hakiki insan da işte bunlardan gelir ve tekrar onlara döner.

[1] Professor. Istanbul Esenyurt University, Department of Political Science and International Relations, Istanbul, TURKEY. saityilmaz@esenyurt.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7443-1856

Yukarıdaki sözler Hermes'e atfedilen *Corpus Hermeticum*'dan (CH) seçilmiştir.[2] Hermes, kadim Mısır teolojisinde Kral Thoth, Yunan mitolojisinde Hermes, İslamiyet'te ise İdris Peygamber olarak bilinir. Bununla beraber, tarih boyunca onunla ilgili efsanelerin atıf yapıldığı daha pek çok Hermes figürü ortaya çıkmıştır. Hermes'in İdris olarak hikâyesi önce Âdem'in yedinci kuşak torunu olarak Nuh Tufanı öncesinde başlar. Daha sonra Mısır'a uzanır ve kabaca M.Ö.1000 - M.S.1000 yılları arasındaki bir süreçte, Mısır'dan Yunanistan ve Ön Asya'ya dek uzanan coğrafyada, Hermes motifi antik Grek inancından İslam'ın söylemine (İdris) aktarılır. Sadece Yunanistan'a değil Mezopotamya kanalıyla Hint ve Çin'e de Hermes'in hikmetinin (Tanrı bilgisinin) buradan yayıldığı rivayet edilir. İslam coğrafyasında ise Arapçadan tercüme edilerek ile Hıristiyan dünyasına geçer. Hermes'e indirilen 30 sayfalık kitap çeşitli din ve bilim adamları tarafından zaman içinde pek çok kez tahrif edilmiştir. Hermes (Trismegistos), üç kez büyük diye anılır. Çünkü filozofların, din adamlarının ve kralların en büyüğüdür (Ebeling, 2017, s. 99). Hermes'i binlerce yıldır cazip kılan Tanrı bilgisine (hikmet) ulaşmak için öngördüğü akıl yolculuğu ve yaratılış kozmolojisi oldu. Hermetik öğreti İslamiyet içinde Bâtınilik, çeşitli tarikatlar, tasavvuf ve en önemlisi Anadolu'nun (heterodoks) İslam anlayışına çok önemli etkiler bıraktı. Tanrı bilgisine yani hikmete, gerçeğin bilgisine ulaşmak, hala insanlığın en büyük merak konusu olduğuna göre, Hermes'in günümüze kadar olan hikâyesini bilmemiz sadece bizim için değil, tüm insanlık için kaçınılmaz bir gerekliliktir.

2. Hermes ve Hermetizm

2.1. Kadim Mısır Teolojisi ve Hermes

Hermetik öğretinin ilk durağı kadim Mısır oldu. Eski Mısır (M.Ö. 3000-333) tarihinde 23 Firavun sülalesi bulunmaktadır. Büyük İskender'in M.Ö. 333'te Mısır'ı ilhak etmesiyle Eski Mısır tarihi son bulmuştur. Eski Mısır, yaklaşık üç bin yıl kendine ait medeniyetini dış müdahalelere pek maruz kalmadan sürdürmüş ve korumuştur. Efsaneye göre; Thoth (Hermes), İsis ve Osiris'in oğlu olan güneş tanrısı Horos'un oğludur. Ölümsüz yaşam için diriliş tanrısı; kural koyucu, koruyucu, ölülerin yargıcıdır. Osiris'in öğrencisi olarak bilinen Thoth, Mısır'da bir Atlantis kolonisi kurarak Osiris dinini yaymaya başlamıştır. Efsaneye göre, Batık Krallık Mu'dan göçün Güney Amerika'dan Atlas Okyanusu'na daha sonra batan yine efsanevi bir kıta Atlantis'e de ulaştığı sanılmaktadır.[3] Manethon'un Mısır Tarihi Kronolojisi'nde Thoth'un hâkimiyetiyle başlayan döneme "Tanrıların Hâkimiyeti Devri" denilir. Papirüslerde sembolik olarak ibis kuşu (balıkçıl kuşu) kafalı ve bir elinde kutsal asa (Hermes'i iki yılan motifli, sihirli asası şeklinde Yunan mitolojisinde geçer) bir elinde hokka ve kalem tutan bir insan suretinde tasvir edilmektedir. Kadim Mısır teolojisine göre, "Tanrı Ptah'ın çoğalma (tekessür) organları "dil ve kalp"ti (Tomlin, 1963, s. 22). Sonra o ilk kaostan sular ve âlem meydana geldi. Hiyeroglif yazıtlara göre Thoth, Tanrı'nın kalbi ve dilidir. Onun haberlerinin taşıyıcısıdır. Ayrıca Thoth'un insanların amellerini tartma görevi de vardı. Terazinin bir kefesinde ahlaki vicdanın yeri olan

[2] Bu çalışmada Brian P. Copenhaver'un (1995), Dock ve Festugiere,'nin (1954) ve M. Erol Kılıç'ın (2018) çevirilerinden yararlanılmıştır.

[3] Batık Mu Kıtası ile ilgili iddialar, ilk kez İngiliz albay ve gezgin James Churchward'ın Hindukuş Dağlarında ve Tibet'te yaptığı araştırmalara dayanarak yazdığı altı kitapta ortaya atıldı. İddialara göre; Mu (Güneş İmparatorluğu), eski çağlardan günümüze ulaşan tabletlere göre ilk insanın da anavatanı olduğu, Pasifik Okyanusu'nda, günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce şiddetli yer sarsıntıları sonucu battığı sanılan kıtadır (Churchward, 2013). Mulular batmadan önce diğer kıtalarda koloniler oluşturmaya başlamışlardı. Dünya üzerinde çıkan üç büyük kültürün, Mısır, Maya-Aztek, Hint-Tibet kültürlerinin 26. paralel civarında olduğu görülür. Agarta Uygarlığı da Atlantis'ten göç eden Mu rahipleri tarafından kurulmuş, yeraltı uygarlığıdır. Agartalılar, Amerika kıtasında ortaya çıkmıştır. En önemlileri Mayalar ve Azteklerdir. Bu uygarlığın yöneticisi rahip 'Ra Mu', Mısır'da da Güneş Tanrısı 'Ra' olarak yer aldı. Kadim Mısırlıların yeraltı tanrısı ise Osiris'tir.

kalp, diğerinde hakikatin sembolü olan bir tüy bulunurdu. Kalbi doğru olan insanın kalbi tüyden hafif gelirdi.

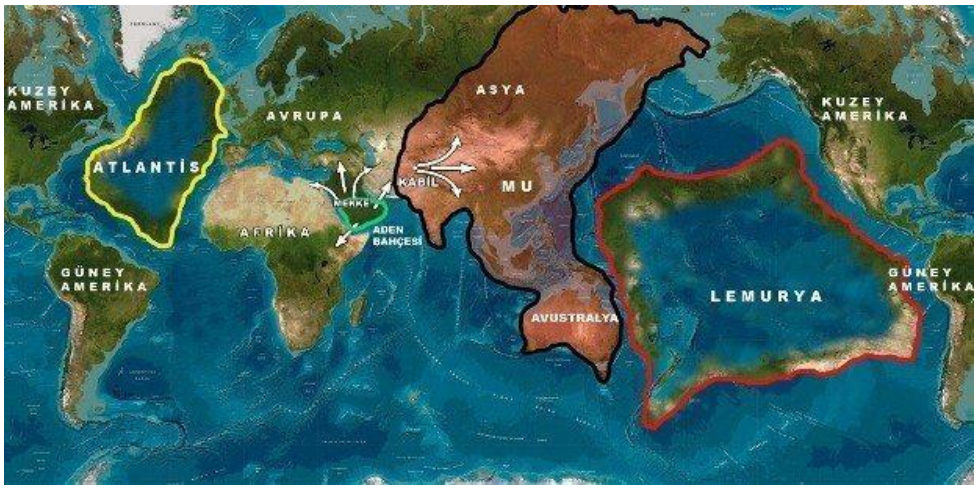

Harita 1. Atlantis'ten Mısır'a

Tanrı Thoth gizli bilgilere sahipti ve bu bilgileri Atlantis'ten getirmişti. Bu "Gizli Bilgiler"in özü hiçbir zaman tapınak dışına yayılmamış ve rahiplerce titizlikle korunmuştu. Kutsal emanetler olarak saklanan bu bilgilere sadece rahiplerin seçtikleri çok az sayıdaki inisiyeler ulaşabilmiştir. Sais tapınağı binlerce yıl önce Atlantis'ten gelen yüksek rahiplerin bilgilerinin ilk kez seçilmiş ve elenen adaylara aktarıldığı yer olarak biliniyordu, diğer tüm tapınaklar daha sonra yapılarak buradaki bilgi ve bilgelik oralara taşınmıştı. Yedi bağımsız bilimi (Gramer, Mantık, Hitabet, Aritmetik, Geometri, Müzik, Astronomi) daha sonra tüm bilimlerin kaynağını oluşturur. Thoth'dan daima yazıyı bulan Tanrı olarak söz edilir. Bulduğu bu yazı ile kitabını yazmış ve zaman içinde kitap kaybolmuş, tüm tarih boyunca birçok kişi kitabın peşine düşmüştür. Firavun, Thoth'un kitabını yaktırmış. Ancak bu kitabın daha sonra Mısır tarihinde II. Ramses'in oğlu Khaunas'ın ellerinde tekrar bir kez daha sahneye çıktığı biliniyor.

Platon'un Atlantis konusundaki görüşlerinde ve Hesiodos'a ait altın çağ ve kutsallar adası fikirlerinde karşımıza çıkar. Aynı konu, İncil'de Tufan ile bağlantılı olarak işlenir çünkü "Yaradılış", eski zamanda insanların zengin ve sağlıklı olduklarını, uzun yaşadıklarını aktarır. Davut'dan (Samuel) İbrahim'e kadar geçen zamanı kapsayan soyağacına göre; Davut 602, Eber ise 464 yıl yaşamıştır. Tufandan önce insanların daha yaşlı olduğu ifade edilir. Soyağacının bildirdiğine göre Âdem 930, Nuh ise 969 yaşında ölmüştür (Weisser, 2010, s. 23).

Hermetik metinlerde anlatılan öykülerin doğruluğundan yola çıkarak, eski geçmiş bilgilerinin insanlara uzun ve mutlu bir yaşam sağladığını söylemek mümkündür. Sıradan insanlar yoldan sapmasın diye bunlar gizli bilgi olarak saklandı ve (hem insanların hem hayvanları okuyabileceği bir dil olan) hiyeroglif (resimli) olarak kaydedildi. Grek ve Roma dünyalarında Mısırlıların ilk formel dinsel kültü örgütleyen kişiler olduğu inancı yaygındır.

Herodotos (1993, s. 104), daha M.Ö. 5. yüzyılda şöyle yazmaktadır: "İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp, ilk olarak yılı bulanlar Mısırlılardır; ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Gene bana demişlerdir ki, büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır."

M.Ö. 3. yüzyılda daha öncesinin birikmiş bilgileri Grekçeye çevrilmiş ve tasnif edilmiştir. Eflatun (Platon), Atlantis efsanesini kaleme alan ilk kişiydi. Eflatun bilgilerini *Diyaloglar* adıyla

yazdı. Birinci diyalog Timaeus, ikinci diyalog, Critias ya da Atlantis'tir. Eflatun bu iki yazıda Atlantis kıtasını ve gelişimini sonuna dek ayrıntıları ile açıklar.

2.2. Hermetik Metinler

İdris'in (Hermes/Thoth) kitabında Tanrı'nın sırları ve tüm varlık bilgisi bulunmaktadır. Thoth'un kitabının Mısır medeniyetinden mukaddem olan tüm ilimleri içerdiği, on ya da yirmi bin yıllık bir mazisi olduğu söylenir. Thoth'un kitabından cümleler tarih boyunca birçok yerde kullanılmış, yeni versiyonları ortaya çıkmıştır. Hermetik metinler üzerinde önemli çalışmalar yapan A. J. Festugiere, bu metinleri iki döneme ayırır. Birinci ve ikinci dönem, M.S.400'lü yıllarda yaşamış olan Zosimos ile ayrılır. M. S. 400'den sonra ise şerhler dönemi başlar ve bu dönem 7. yüzyılın sonlarına kadar sürer (Sezgin, 1967, s. 31). M. Ö. 3. yüzyıl ile M. S. 3. yüzyıl arasında meydana getirildiği sanılan onyedi kitaptan müteşekkil bu eserler, içerikleri bakımından ikiye ayrılırlar. Birinci tip eserler, popüler Hermetizmi oluşturur ki bunlar astroloji, maji,[4] okült[5] bilimler ve simya üzerinedir. İkinci tip eserler ise ilk tipteki popüler kitaplar ile irtibatlı ama daha çok dini ve felsefi yapıdaki ilmi Hermetik kitaplardır. Her iki tip külliyat, Hermetik düşüncenin ameli ve nazari yanlarını oluşturur (Buttrick, 1962, Cilt 4, s. 408). Dağınık ve ayrı ayrı olan bu risalelerin kim ve tam olarak hangi tarihte külliyat haline getirildiği belli değildir. Metinler, Platon'un diyalogları tarzında yazılmıştır. Dil olarak Grekçe, bazıları Latincedir. Pomandres (CH I) ise "Tekvin" babı ile hayli benzer bir üslupla, dünyanın yaratılışından bahseder. Diğer metinler, ruhların nasıl felekleri aşarak ilahi sahaya ulaşmaya çalıştıklarından ve ruhun bu yükselişine engel olan beden ve madde bağlarından nasıl kurtulunacağından bahsederler.

Görüldüğü gibi, *Corpus Hermeticum* muhteva olarak içerisinde birçok Mısır dini motifini, Tevrati, Zerdüşt, Stoacı, Platoncu, Yeni-Platoncu, Pythagorasçı ve Gnostik temaları taşımaktadır. Ancak, kahramanlar, mekân ve mitler, bu külliyatın Mısırlı bir ürün olduğunu göstermektedir. Batı Orta Çağ'daki engizisyon döneminde kitabın otuzdan fazla defa yakıldığı görülür. Bu sert tepkiler karşısında kitabın fişlenerek gizlenmesi yoluna gidildiği ve buradan bugün adına Tarot Kartları denilen kartların ortaya çıktığı söylenir. Sürekli yakıldığından söz edilen kitap, sanki küllerinden tekrar doğarak çeşitli zamanlarda yine ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bu kitap ya da kitaba ait parça metinler, ya da kopyaları elden ele dolaşmış ve kitabın yüksek enerjili bilgilerini anlamayan, yanlış yorumlayan veya kendi inancına uydurmak için yeniden yazanlar ile oldukça tartışmalı hale gelmiştir.

2.3. Hermetik Kozmoloji

Hermetik kozmolojiye göre, uzayın en altında ölümlülük yeri olan dünya vardır. En üstünde ise ölümsüzlük yeri olan Zuhal yıldızı yani Satürn bulunur. Zuhal yıldızı ilk aklın bütün sırlarını taşır, yedinci ve son kattır, ölümsüzlüğe orada erişilir. Zuhal, parlak bir ışık içindedir. Ruhlar, oradan koparak dünyaya doğru düşmeye başlarlar. Bu düşme bir imtihandır ve büyük ışıktan inildikçe yavaş yavaş koyulaşan karanlığa doğrudur. Ruh, kısa bir zaman için yeryüzüne inecek, maddeyle birleşecek ama maddeye boyun eğmeyecektir. İnsan ruhu, külli ruhun (Tanrı) parçasıdır. İmtihanı kazanamazsa o ruhta bulunan ilahi nur sönecek ve ruhu yalnız başına karanlık içerisinde bırakıp yukarıya doğru gidecektir. Ruh da ışıksız kalınca, karanlığın içinde eriyip tükenecektir. Uzay inen, çıkan ve bu arada eriyip tükenen sayısız ruhların kasırgasıyla kavrulmaktadır. İmtihanı kazanan ruhlar, yedi kata göğe başarıyla yükselip ölümsüzlüğe

[4] İnsanlığın en eski öğretisi, hatta dinlerin ve inançların kökeni kabul edilen Maji sanatı ve onun çocuğu olan büyü, her çağda var olan ve etkinliğini sürdüren bir olaydır.
[5] Okült, "bilimsel yöntem dışındaki yollar ile gizli bilginin araştırılması" demektir.

kavuşurlar. Yedinci ve son kat ise ölümsüzlüğe kavuşulan, büyük aydınlık ve külli aklın sırlarını taşıyan Zuhal feleğinin katıdır.[6]

Âlemin muhtelif katları birbirine bağlıdır. Bir hiyerarşi vardır. Bu muhtelif katlar arasında irtibatlar bulunur. Bu karşılıkları bulabilmek için astroloji, simya ve maji gibi dini amellere bağlı ve onun yönlendirmesi altındaki pratik ilimler devreye girer (Massignon, 1963, s. 654).

CH'nin ilk bölümü olan Poimandres'e göre, ilk Tanrı, ikinci akılı doğurur. O da felekleri ve beşerin onlardan doğacağı yedi '*androgynos*' (cinsiyeti henüz belli olmayan) Anthropos'u yaratır. Bu yüzden, insanın bedeni yönü, astrolojik kadere tabidir ve ruhu bağlar. Kâinat, ruhlarla (nefslerle) doludur. Kosmos'un gövdesi bir ruh tarafından canlandırılır (diri tutulur). Semavi cirimler, kendilerinde değişime tabi olmadan bulunan ruhlarla canlandırılır. Her dünyevi organizma ise onlarda bir müddet için bulunan bir ruh tarafından canlandırılır. "(…) Ve Tanrı, Kosmos'un (evren) idaresinde (araçları olarak) kaderi, zorunluluğu, takdiri ve tabiatı kullanır. (…) Hayat, bir organizmadan diğerine yer değiştirir. Ve her bir organizmada şuurun bir başlangıcı ve sonu vardır. Fakat hayatın bir başlangıcı ve sonu yoktur. Her canlı organizma, kesif madde, hayati nefs ve ruhtan mürekkeptir ve bu üç birleşen parçanın her biri ölümsüzdür."

2.4. Hermetik öğreti

Hermetizm, Eski Mısır'da Hermes'in ardından kurulmuş öğretiye denildiği gibi bu öğretinin verildiği ezoterik vasıftaki ekollerin çalışma sistemlerine de denilir. Bu öğretinin çıkış noktası hakikatin araştırılmasıdır. Hermetizmin temel öğretisine göre, madde karanlık ile özdeştir, ışık ise ruhtur ve aydınlık ruhtadır. Yeryüzü hayatı, ruhun maddeyle mücadelesinden oluşan bir imtihan sürecidir. Hakikate erebilmek, bu imtihandan başarılı olmaya bağlıdır. Eğer ruh, maddeye yenilip imtihanı kaybedecek olursa, karanlığa tutsak olacak ve varlığını kaybedecektir. İmtihanı kazanan ruh ise ölümsüzlük nuruna doğru yükselir. Hermetizmin bu "nur-zulmet" diyalektiği daha sonra başta Zerdüştlük olmak üzere birçok sistemde görülecektir. Ruhları ölümsüz kılacak olan, bu dünya imtihanında iradelerini kullanarak iradelerini kullanarak ve acı çekerek elde edecekleri aydınlanmadır.

Hermetizme göre, kâinatın gerçeklerini anlayabilmek için aklı gelişmiş ya da gelişmeye müsait ve erdemli bir ruh hali sahibi olmak şarttır. Hermetizmin dünyası, ruhani ve maddesel iki kutuptan oluşur. Dünya ve insan bu zıtlıklar içinde yaşar. Çok belirgin bir hiyerarşi içinde, Tanrı ve tanrısal ruh iyi ve saftır. Buna karşın maddeler ve onlara isnat edilen eğilim, kötü olarak nitelenmese bile iyi ve saf sayılmazlar. Bir canlının içindeki ruh oranının artması, Tanrı'ya daha fazla yakınlaşmak anlamına gelir. Bedensel arzularının ve eğilimlerinin esiri olan kişi için Tanrı'dan uzaklaşma tehlikesi büyüktür. Bunun anlamı, insanın iki yol arasında bir seçim yapmak zorunda olduğudur.

Nitekim Bouset'e göre ise *Hermetica*'lar bir de iyimser ve kötümser olarak iki doktrine sahiptir. İyimser olan monistik ve panteisttir. Buna göre âlem iyidir, güzeldir. Çünkü o, Tanrı'yı indimaç (iç içe) eder. Onunla 'görülmez Tanrı' kendisini tezahür eder (CH 8.1/5.2). Âlemin güzelliğini müşahede ve murakabe eden ilahiliğe varır. Bir olan Tanrı (CH 11.11), her şeyi yaratandır. Tanrı'dan ve âlemden sonra insan, üçgenin üçüncü köşesini oluşturur.

İnsan dünyevi işlerle ilgilenmelidir çünkü o, Tanrı tarafından yaratılmıştır ve bu nedenle gücünü ve bedensel yeteneklerini kullanmak zorundadır. Dünyayı yaşamaya değer bir alan olarak korumak, ona bakmak ve türünün devamını sağlamakla yükümlüdür. Bu bağlamda dünya, cinselliğin mekânıdır; cinsellik ise kullanılması gereken bir haktır çünkü insan üremek zorundadır ve bir canlı türü olarak (şartlı) ölümsüzlüğünü sürdürmelidir. Cinsel ilişki, Tanrı'nın

[6] Ruhun bu aslına doğru yükselişine Latinler Ortaçağ'da "*Itinerarium mentis in Deum*" (Aklın Tanrı'ya doğru yolculuğu) derlerdi.

yaratma eyleminin kopyasıdır ve bu nedenle kutsanır. Erkek ile kadının birleşmesi Tanrı'nın çift cinsiyetliliğine işaret eder (Fowden, 1986, s. 514).

Kötümser doktrinde ise tersine, âlem en temelde kötüdür. "Çünkü âlem hiçbir şekilde birinci Tanrı'nın işi değildir. Zira birinci Tanrı her şeyin fevkindedir, varlığının sırları içinde gizlidir. Dolayısıyla âlemi terk etmeyen, ona sırt çevirmeyen, Tanrı'ya ulaşamaz. İnsan bu dünyada bir garip gibi olmalıdır" (Eliade, 1958, s. 298). "Dünya kötülüklerden mürekkep" (CH, 6.4) olduğundan ilahiliğe doğmak (CH, 13.7) için o dünyaya 'garip' kalmak şarttır (CH, 13.1).

Felsefi Hermetizmin bu iki şekli, daha sonra farklı felsefe ekollerinde yansımalarını gösterecektir. Buna göre, Hermetizmde Tanrı Bir'dir ama ulaşılamaz, kıyaslanamaz ve bu kıyasla hakkında malumat sahibi olunamazdır. Ancak bir dini iç tecrübeyle O'na yakınlaşılabilir.

İnsan ruhu, asli olarak iyidir fakat bir bedene girdiği zaman mecburen kötü olur. Ufak bir çocuğun ruhu ise hala iyidir. Çünkü o, âlem-ruhundan henüz zar zor ayrılmıştır. Fakat beden büyüdükçe ruhu en alt kesif cevherler arasına iter ve onun, iyiyi unutmasına sebep olur. Böylece ruh kötüleşir (CH X, 15b).

Hermetizmin bilgi konusundaki temel yaklaşımı, kâinat (makrokozmos) ile insanın (mikrokozmos) karşılıklı olarak birbirlerini yansıttıkları görüşünde yatar. Bilginin her parçasında hakikat nüvesini taşıyan bu şarta bağlı olmayan ve değişmeyen unsur, saf Ruh ya da Akıl'dır (intellectus). Varlıklar içerisinde yalnızca insan, İlahi Aklı tam manasıyla yansıtabilendir. Demek ki, öznesi sadece fiziki dış âlem olmayan, aynı zamanda nefsin iç âlemi de olan bir Külli Akıl ya da Müteal (yüksek, yüce) Suje vardır. Bu Külli Akıl'dan insani süjeler bilme melekelerini alırlar.

2.5. Severek Aldanmak

Eğer insan bedenini sever ve ona büyük iştahla bağlanırsa o zaman ölümün kudreti altına girer. Fakat bu insanlar onlarda gayr-i cismani şeyle kendilerini özdeşleştirirse, o zaman ölümsüz olurlar, iyiyi (hayr) elde ederler (yani Tanrı'yla bir olurlar) (CH I 18b, 19).

İşte bu 'kendini tanıma'dan uzak düşenler ölüme müstahak olurlar (bedenlerini sevme suçlusudurlar). Çünkü beden maddeden, cisimden mürekkeptir ve madde bütün kötülüklerin kaynağıdır. 'Kendini tanıyan, kendini bilen' kimseler ise iyiliğe kavuşurlar. Çünkü onların tanıdıkları o gayr-i cismani öz, Tanrı'yla olan bir cevherdir, bu yüzden de onlar Tanrı'nın çocukları sayılırlar (CH I, 20-21).

"Gazap, kötü huyluluğun şeytanıdır. Hırs ise yitirmenin şeytanıdır. Bunların ikisi de bütün kötülüklerin menşei, bedeni ifsad eden ve ruhu tehlikeye atan iki şeydir."

İnsanın aklı bir şerir güç (şeytan) tarafından döllendiği zaman, o akıl kötü düşünceler doğurur. İyi düşüncelere sahip olmak demek, dindar olmak yani Tanrı'yı bilmek ve O'na bağlanmak demektir (CH IX 3, 4a).

Ruhun kötü oluşu, onun irfandan, marifetten[7] (Tanrı bilgisinden) yoksun oluşundan ibarettir. İrfana sahip olmayan ruh, beden tarafından yönlendirilir ve bedeni âlemlerce yuvarlanır durur. İrfan, konuşmalarla ya da duyularla elde edilmez. Duyular, bedenin aracı olarak çalışırlar ama irfanın bedenle bir ilgisi yoktur. Onun organı Akıl'dır. Ve akıl, gayr-i cismanidir (CH IX, 8b-10).

2.6. Aklın Tanrıya Yolculuğu..

Hermetik düşünceye göre, kozmoloji ile metafizik arasında aracı olan (tıpkı güneş ışınları gibi) bu Akıl'dır. Akıl (Nous), Tanrı'nın Zat'ındandır. O'nun Zat'ının bir parçası değildir ama

[7] Gnosis: Tanrı bilgisi.

tıpkı ışığın güneşten çıkması gibi o da O'ndan neş'et eder. Beden nefsin içinde, nefs ruhun (ya da aklın) içinde, ruh da Kelam'ın içindedir. Tanrı ise her şeyin üstündedir.

Evreni (Kosmos) kuşatan gayr-i cismani şey akıl'dır (nous) (CH 12a). Fakat Akıl'ın üstünde de bir şey vardır ki o da Akıl'ın ve gerçeğin (Hakkın) kaynağı olan iyi'dir (hayr) (CH II, 12b).[8]

> Tanrı, Kosmos (evren, düzen) üzerinde doğrudan iradesiyle amel eder. İnsan ise ona tabi olan şey üzerinde sanatı ve mahareti ile harekette bulunur. Böylece her şey Tanrı'ya bağımlıdır, akıl tarafından idare edilir ki bu akıl hem tanrılarda hem de insanlar da vardır ve onları bir araya getiren şey odur. Bu, her insan için geçerli değildir. Çünkü bazılarında akıl yoktur, onlar hayvan gibidirler. Fakat ruhu akılla dolan (irfan elde eden) insan, hayvanlarla değil ancak gökteki tanrılarla (meleklerle) mukayese edilebilir… (CH X 22b-25)

Tanrı ezeli ve ebedidir, düşüncelerle anlaşılmaz. Akledilebilir alemi yalnızca akıl gözüyle görülebilir (Hermetica, C. II, s. 28).

Külli Akıl, adet olarak 'bir' değildir. Gayr-i kabil-i taksim oluşunda 'Bir'dir. Bu yolla o, her bir yaratıkta mevcuttur ve her bir yaratık biricikliğini ondan alır.

Her şey Tanrı'nın düşündüğü düşüncelerdedir (CH XI 17b-20a).

> Akıl, Tanrı'nın en temel cevheridir. Nasıl ışık, güneş tarafından saçılırsa, akıl da Tanrı tarafından saçılır. O, insana girer ve bazılarını ilah yapar. Fakat hayvanların ruhları bundan mahrumdurlar. İnsanda akıl, onun tabii sevklerini önleyerek iyiye çalışır. Fakat o, hayvanlarda tabii sevkler ile beraber çalışır. İnsan ruhu, tecessüm ettiği vakit hazların kötü etkileriyle (ahlakı) bozulur. Akıl, ruhun bu hastalığını tabii acılarla (hastalık) tedavi eder. Ruhlarında aklın idaresi olmayan kimseler, tıpkı hayvanlar gibidirler. Onlar keyif ve hazlarına herhangi bir gem vurmadan tabi olurlar. Bu yüzden en fena kötülüğe maruz olurlar ve Tanrı'nın onlar için takdir ettiği cezaya çarpılırlar. (CH XII 1-4)

Akıl, kaderden üstündür ve içinde bulunduğu ruhu kaderin ellerinin ulaşamayacağı yere yükselmeye muktedirdir (CH XI 5-8).[9]

İnsanlık arasında her ne kadar dillerde farklılık varsa da her millette konuşma bir ve aynıdır. Konuşma, aklın bir suretidir. Akıl da Tanrı'nın bir suretidir (CH XI 12, 13a).

2.7. Ölüm ve Sonrası

Kâinatta kozmik yasalar işler. Fiziksel âlem süptil (görünmez) âlemin aynasıdır. Gerçekten, kesinlikle ve şüphesiz, 'bir' olan şeyin mucizesini yerine getirmek üzere, aşağıda olan ne varsa yukarıda olan gibidir ve yukarıda olan ne varsa da aşağıda olan gibidir. Küçük âlem, büyük âlemin (küçük evren-büyük evren) tam bir suretidir. Küçük âlem, Tanrı'nın suretinde yapılan kendi asli doğasını fark eden insandır.

Ruh, ilahi bir ışıktır. Ölümden sonra bir ışığa doğru yol alınır. Dünyaya tekâmül için gelinir. Ruhlar öte âlemde tekâmül durumuna göre bulunurlar. Başka dünyalarda da hayat vardır. Eski insanların kökeni dünya dışıdır (Işık, 2007, ss. 55-56).

"Aklın sonsuz ışığı bu dünya hayatında 'ben'cil (egoik) bir tahdide uğramıştır. Onu tahdit eden beden değil nefistir. Dolayısıyla bedene ısınmış olan nefs, ölümden sonra bedeni terk eder ama o halini korur" (Buckhardt, 1979, s. 36).

İnsanlar, ölümlü tanrılar; tanrılar, ölümsüz insanlardır. Eşyanın dışı, içi gibidir. İçle dış arasında bir ayrılık yoktur. Kâinatta hiçbir şey, ne iç ne dış, ne küçük ne de büyüktür. Bir tek yasa ve o yasanın işlettiği tek bir düzen (kozmos) vardır. Yukarıdan aşağıya bütün varlıklar kendi düzeylerinde bu aynı yasaya tabidirler. Bunu idrak eden, gerçeği bulur (Hançerlioğlu, Cilt II, ss. 310-312).

Ölümde kesif beden, toprak ve su haline çözülür. Hayati ruh (pneuma), yeniden atmosfere karışır. Yukarıya doğru yükselirken, uğradığı her bir feleğe, sırayla o felekten kendine gelen kötü

[8] Sufi metafiziğinde buna 'hayr-ı mahz' derler. Platon'un diyaloglarında Sokrates bu 'iyi'yi güneş ile karşılar. Bu 'iyi'nin ışınları vardır. Bir enerjidir.

[9] Metin içerisinde, Hermes'in bu bilgileri şifahi olarak üstadı Agathodaimon'dan (Mısırlıların Khnum dedikleri ilah) aldığını ve bu bilgileri ilk defa yazıya geçirenin kendisi olduğunu söyleyen bir bölüm vardır.

ihtirasları verir (Powel, 2006, ss. 2-4). Böylece bütün tefessühlerden ve bozulmalardan arınır. Bir müddet en üst semada ikamet eder. Sonunda maddi evreni bırakır, onun üzerinde olan ve Tanrı'nın kudretlerinin bulunduğu gayr-i cismani âleme girer. Kendisi de bizzat bu kudretlerden biri olur, Tanrı'da olur. (CH I 24-26a).

Ölüm meydana geldiğinde, hayati nefsten sadece ruh ayrılmaz, akıl da ruhtan ayrılır. Akıl, kendisine ateşten bir gövde alır ve baştanbaşa uzaya yayılır. Aklın terk ettiği ruh, hakkı neyse onunla cezalandırılır. Eğer ruh muttaki ve dindarsa (yani hayatında irfanı elde etmişse) akıl olur, başka bir şey değil. Dindar ve muttaki olmayan ruh ise ölümden sonra safi bir ruh olarak kalır, girebileceği başka bir beden arar. Böylece kendi kendini cezalandırır (CH X 16-19a).

İnsanların 'ölüm' dedikleri şeye 'değişim' demek daha doğru olur. Bir canlı varlık öldüğünde, onun içerisinde olan hayat, bizim görüşümüz alanından gider ama yok olmaz. Kosmos'un meydana geldiği tek tek gövdelerdeki hayat daima değiştiği ve yer değiştirdiği için, bizatihi Kosmos'un da daima değiştiği ve 'her süreç aldığı' söylenebilir (CH X 15b-16a).

3. Hermetizmin Dinlere Etkileri

3.1. İbraniler ve Hermetik Öğreti

En eski bilgiler, Âdem'in oğulları tarafından, içerdikleri doğal sanat konularıyla beraber, iki levha üzerine, Hiyeroglif denilen şifreli yazıyla işlenerek gömüldü. Bu bilgilerin büyük kısmı Tufan'dan sonra Mısır'da tekrar kullanıldı ve Musa tarafından 'İsrail'in çocuklarına' aktarıldı. Gerçekten de Tevrat'taki Tekvin babı ile Osiris'in insanlığı yok ettiği Tufan arasında, İbrani dini ritüelleri ile Mısırlıların dini ritüelleri arasında, örneğin bazı çarpıcı benzerlikler vardır (Wallis, 1999, ss. 39-40). İbrani kutsal kitabında Enoh (Hanoh, Hermes) yedi yerde geçer. Enoh, insan ırkının yedinci neslidir. Onun Allah'a itaat içinde bir ömür geçirdiği, Tanrı'ya yürüdüğü ölmediği ve bunun onun ölümü görmemesi için Tanrı tarafından yapıldığı söylenir. Enoh'un Tanrı'nın sırlarını öğrendiği ve levh-i mahfuza muttali olduğu yazılıdır. Kabbala'nın Zohar bölümünde Hanoh'un kitap sahibi olduğu ve "bu *Hikmetin Sırrı* idi" denilmektedir. Ayrıca dünyanın sonuna doğru Enoh, Elijah (İlyas) ile birlikte 'yol açıcı', 'hazırlayıcı' Mehdi rolünü oynayacaktır. Zaman zaman yeryüzünde gözükmektedir. Bazı kimselere gözükmekte, onlara ilham vermektedir (Encyclopedia Judaica, Cilt IV, s. 193).

3.2. Antik Yunan'ın Hermes'i Öğrenmesi

Helenistik çağdan çok önceleri özellikle ticaret amacıyla Mısır'a yerleşen Grekler tarafından Mısır'ın yazı-bilgelik tanrısı Thoth, Hermes ile özdeşleştirildi. Helenistik dönemin sonlarına, daha çok Mısır'ın Roma İmparatorluğu'nun bir parçasına dönüştüğü ilk miladi yüzyıllarda ise Hermes Trismegistus'e (Üç Kere Büyük Hermes) dönüştü. Yunan bilgeliği ve özellikle de doğa felsefesi, temelinde Mısır kaynaklıdır. Mısırlı rahipler doğanın gizemini çözmeyi başarmışlardı. Buradan dağıtılan bilgiler, Pers rahipleri ve filozoflarınca büyü olarak nitelendi. Bilgelik öğretilerini bilmecesel şekillerle, karartılmış sözlerle aktarmak bir Mısır geleneğiydi ve bu gelenek şair Homer'in mısralarında en iyi şekilde yansıtılmıştır. Onu, bu geleneği Musa Yasaları ve Eski Ahitle harmanlayan Pisagor takip eder (Telle, 1608, ss. 6-8). Platon'un on üç yıl, Pythagoras'ın ise yirmi küsur yıl doğuda, Mısır'da ders gördükleri bazı tarihçilerce anlatılır. Homeros, hiyeroglifleri okumasını öğrendi. Bazı müellifler, Yunan destanlarının şairi Homeros'un Mısır'da yaşadığını ve Teb'de doğduğunu ileri sürerler. Platon iki yerde aritmetiğin, cebirin, geometrinin, yazının ve diğer bazı ilimlerin kurucusu olarak bir Mısır ilahi kişisi olan Theut'tan (Thoth) bahseder (Eflatun, 1943, s. 25). Platon'daki Hermes etkisi şu sözleri

ile daha iyi anlaşılır: "İnsan göksel bir bitkidir. Gerçekte insan ters duran bir ağaca benzer, kökleri göğe dönmüştür, dalları toprağa dalar."

İnsan ve âlemin açıklanmasında, M. S. 1. yüzyılın düşünürleri, Doğu Akdeniz'in rasyonel olmayan bazı doktrinlerine başvurmak zorunda kaldılar. Bu yüzden söz konusu dönemde Gnostikler, Yeni-Platoncular ve Hermetistleri birbirinden ayırabilmek hayli güçtü. Hermetizmin ilmi yönü (ilmi Hermetizm) daha sonra bazı Grek ekollerinin felsefi düşüncelerinin oluşumuna zemin hazırladı. Vulgar Hermetizmin içerdiği majik ameliyeler ise insanın kemale erdirilmesi, onun ilahileştirilmesi için bazı ritüellerdi. Hermetik felsefe iki tip insan üretti. Birincisi, eski Mısır'da olduğu gibi daha çok irfani (gnostik) bir insan, ikincisi eski Yunan'da olduğu gibi daha çok bilge (sage) insandı. Roma dönemi ile birlikte, polis'in tanımlayıcı çerçevesi dışına çıkma anlamında Grek bireyinde bireyci bir yöneliş ve selamet kültlerine, artan bir münzevilik ve öte-dünyacılığa, bu arada yeniden yorumlanmış halleriyle (Grek ve Doğulu) gizem kültlerine ve derneklerine ardından da Gnostik akımlara artan bir ilgiye yol açar. Arkaik ve Klasik çağlardan beri devam eden felsefi-dinsel gizemlere, Helenistik dönemden itibaren İsis ve Mithra gibi 'Doğulu' gizemler de eklenecektir.

Patrizzi'ye (1553) göre, Greklerin bütün felsefi sistemleri, Phytagorasçıların mistik matematikleri, Platon'un etiği ve teolojisi, Aritoteles ve Stoacıların fizikleri hep bu Hermes'in yazdığı eserlerden alınmadır; "Eğer Hermetik felsefe Grek felsefesinden çıkma değilse, o zaman şurası kesindir ki, Grek felsefesi Hermetik felsefeden çıkmadır." Sokrates ve Platon'a göre felsefenin ana ereği, insanın mutluluğu ve yetkin (kâmil) yaşamının sağlanmasıdır. Yetkin bir yaşam, ancak erdemli bir hayat sürmekle elde edilebilir. Metafizik anlayış, Aristoteles'de, 'Tanrıbilimsel' (*Théologique*) bir veçhe kazanmaktadır. Sokrates'ten da önce yaşamış olan Protogoras "insan her şeyin ölçüsüdür" derken Platon *Yasalar*'da, "her şeyin ölçüsü insan değil, Tanrı'dır" demektedir. Tanrısal akıl ya da doğrudan Tanrı olarak tarif edilen 'Nous' işe karışmadan önce Evren, Demokritos'un materyalist (özdekçi) öğretisi ile betimlediği mekanik bir tözdür. Platon'a göre ise, 'Evren' Nous tarafından biçimlendirilerek 'Kaos'dan düzene' geçirilmiş, ruhu ve zekâsı olan bir canlıdır. Büyük düzenleyici, kendisi gibi önsüz ve sonsuz bir töz bulmuş ve ona biçim vermiştir. Evren, Tanrı tarafından bilinen 'dünya ideası'na uygun olarak ve benzetilerek biçimlendirilmiş bir görüntüdür (Platon, 1997, s. 237).

Sokrates'in "kendini bil" sözü, insanın kendini ruhsal bir tecrübe içinde yeniden sorgulamasını ve ahlaki yönden yeniden oluşturmasını içermektedir. Böylece insan medenileşme yolunda kişinin istediği şey olumlu değerlere yükselmektir. Adaletsizliğe, kötülüğe karşı savaşmaktır. Halk hikmetinin, felsefi düşünüşün ve büyük dinlerin hedefi budur (Önel, 2007, s. 101). Doğada bütün olup bitenler bir amaca (telos) yöneliktir. Her şeyin gerçek nedeni 'Nous'tur. Platonculuk, Batı Hıristiyanlığı için temel felsefî öğreti olarak kalmıştır.

3.3. Yeni Platonculuk, Gnostisizm ve Hermetizm

M. S. 3. yüzyılda biçimlenen Neo-Platonculuk, İskender'in fetihleriyle birlikte yoğunluk kazanan Grek felsefesi ile Doğu bilgeliği arasındaki kültürleşmenin bir ürünüdür. Eklektik bir felsefe olan Neo-Platonculuğu biçimlendiren unsurlar arasında Mısır'a yerleşen Greklerin taşıdığı Platonculuk, İskenderiye Yahudiliği, hatta Mısır'da bulunan Hintli bilginlerin Budistik öğretileri sayılmaktadır (Wilder, 1869). Geç Grek ve Roma dönemlerinde özellikle kentlerde baskıcı Roma devletine karşı bir protesto dini haline gelen Gnostisizm, dünya işlerinden el çekerek maddeye önem vermeme eğilimindeydi (Erbströsser, 1984, s. 16). Gnostik görüşler, özellikle de içerdiği düalizm, Ortaçağ Avrupası'na damgasını vuran Rafizi hareketlere yön veren ilkeler olmuştur. Kilise'nin 2. yüzyıldan itibaren savaş açtığı Gnostik öğretiler, 3. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nda yavaş yavaş silinirken, 3. yüzyılda Mezopotamya'da Manes'in

öğretilerinde boy verdi. Manikeizm, Batıda Roma'yı etkilerken, Asya'da Türkistan'a (Uygurlar) ve Çin'e dek uzanmıştır. İran'da ise Zerdüştlük biçimiyle devlet dini halini alacaktır.

Gnostisizm, dünyevi varoluşun ve genelde Kozmos'un tümüyle negatif sayılması, dünya ve insan varoluşu üzerindeki toplumsal, siyasal ya da kozmik kudretlere ilişkin her türlü talebin reddi üzerine temellenmektedir. Kötümser bir ruh halinden doğan Gnostisizm, kötülüğün varlık nedenini açıklama çabası içindedir (Bleeker, 1967, s. 234). İnsanların ay-üstü âlemin acımasız hükmünden, ancak gnosis (irfan) aracılığıyla özgürleşebileceklerini savunan Gnostisizm, en yetkin sözcülerini Edessa (Urfa), Antioch (Antakya), Ephesus, İskenderiye ve Roma'da bulmuştur. Tüm gnostik tarikatların ortak yönü, yukarıdaki dünyanın gizlerini açıklayan ve yalnızca seçilmişlere selamete erişme olanağı sağlayan, kimi ayrıcalıklı bireylere gizemli biçimde vahyedilmiş bilgi ya da Gnosis'in koruyucusu oldukları savıdır. Hermetik gelenek, Mısır dini ile Gnostisizm arasındaki kayıp halkadır. O devrin bilginlerine göre, nefse hakim olmanın kudretini elde etmek için beden, ruh ve fikrin bütünüyle değişmesi ve her türlü kötülüklerden tamamen arınması gerekmekteydi ki bu da ancak kalbi, aklı ve iradeyi terbiye etmekle mümkündü. Bu seyr-ü sülük yolunda insan, ruhunda mevcut olan ince hisleri uyandırıp zenginleştirebilirdi. Derin ve samimi bir cehtten sonra insan kâinatın Batını kuvvetleriyle içsel bir irtibat kurabilirdi. Ancak bu dereceye ulaşan kişi başkalarını irşat edebilirdi (Kılıç, 2018).

Esas olarak Neo-Platonculuk, Gnostisizm ve Hermetizm olarak tezahür eden ve nihai ürününü Hıristiyanlıkta bulan bu arayışlardan (Kılıç, 2018, s. 187).

- Neo-Platonculuk, derin maneviyatçılığı, Platon düşüncesi ile bağlantısı ve biçimlenişinden kısa bir süre sonra İmparatorluk otoritelerini ve özellikle de senatoryal kesimi rahatsız eden yükselen Hıristiyanlığın tek alternatifi olarak algılanması nedeniyle, Klasik çağın bir kalıtı olarak Roma soylularınca benimsenerek desteklenmiş gözükmektedir.

- Gnostisizm ise, çağdaş araştırmacılarca, ağırlıklı olarak, kendi kökenlerine yabancılaşarak Helenleşmiş, ancak yine de Helenistik ortamda kendilerini uyumsuz hisseden diyaspora (özellikle İskenderiye) Yahudilerinin bir ürünü olarak yorumlanmaktadır.

- Hermetizm ise bu iki akımdan farklı olarak, daha az yapılanmış, daha muğlak bir malzeme olarak görülmelidir. Hıristiyanlığa yer yer eklemlenebilen Neo-Platonculuk ve Gnostisizm'in tersine Hermetizm, içindeki tek tanrıcı argümanlar sayesinde kısa bir süre Kilise Babaları'nca dikkate alınmakla birlikte, Hıristiyan düşünsel dünyası için 'dışsal', yani 'Pagan' olarak kalmış ve böyle mahkûm edilmiştir.

3.4. Hıristiyanlık ve Hermetizm

Antikçağın sona ermesiyle birlikte, Hermetizm kendisini besleyen toprağından koparıldı. Roma İmparatorluğu, daha doğru bir anlatımla Doğu Roma, 5. yüzyılda çöktü. Clovis, Hristiyanlığı seçti ve Avrupa'nın jeopolitik ağırlık noktası Alplerin kuzeyine kaydı. M.S. 529'da, Atina felsefe okulu Jüstinyen tarafından kapatılınca, Antikçağ'da sembolik anlamda sona erdi. Antikçağ geleneklerinin bitmesiyle, Hermetizm yaşama şansını kaybetti. Şayet Hermetizm, kendisine kültürel bilinç içinde yer bulduysa nedeni Kilise Babalarının onu benimsemesi ve Arap bilginlerin Hermes Trismegistos resmini özenle korumalarıdır. Karanlık Ortaçağ'da Hermetizm Antikçağın Hıristiyanlık dogmasının gölgesi altında kaybolmuştu. Ortaçağ'da Augustinus "Tanrı Devleti" adlı eserinde, Hıristiyanlıklar Hermetizm arasında herhangi bir bağlantı kurmanın mümkün olamayacağını söylemişti (Ebeling, 2017, s. 73). Augustinus, Hermetizmi büyücülük ve Pagan putperestliği olarak algılamıştı. Yüksek ve Ortaçağ'da birçok eser Arapçadan Latinceye çevrilince, Mısırlı bilge Hermes Trismegistos'un resmi yeniden ortaya çıktı.

Erken Yeniçağ'da Hermetizm, Hıristiyan inancını tanıyan bir öğreti olarak dikkat çeker. Yukarıda içerikleri verilen Hermetica'ların Batı düşünce tarihinde ilk çevrisine Ficino (Marsilius Ficinus)[10] tarafından yapılan ve 1483'te Venedik'te basılan Poimandres ile başlanır. Hermetizmin Rönesans çağında yeniden keşfedilmesinin önde gelen ismi Cosimo de Medici oldu. Gerçek dinin ne olduğu sorusu 16. yüzyılda giderek önem kazandı. Sapkınlık toplumsal bir yara halini almıştı. 'Cadıların ateşe atılması' genellikle geç Ortaçağ'da değil erken Yeniçağ'da görülen bir ceza yöntemiydi (von Dülmen, 1994, ss. 78-96). Hermetik metinlerin çevrilmesiyle 17. yüzyıla kadar etkisi sürecek Hermetizmin Rönesans dönemi başladı. Rönesans filozofları büyük ölçüde *Corpus Hermeticum*'a dayanırken, Paracelsizm yanlıları Zümrüt Tabletleri, Hermes Trimegistos'un en önemli kanıtı olarak görürler. Hermetizm öğretisi Rönesans'ın elinde profan hale geldi ve iç boyuttaki ilerleme metotları için dış boyuttaki teknolojik, bilimsel ilerlemeler için bir ilham kaynağı oldu. Okült bilimler, maji, astroloji, simya, farklı doğrultuda çatışmaya başladılar. Rönesans'ta bir hedef kayması oldu ve bu ilimlerin tecrübeye verdikleri önem yanlışlıkla deneysel ilimlerin doğmasına sebebiyet verdi. Daha sonra da deneyciler dini prensibi bir kenara iterek sadece yaptıkları deneyi kutsallaştırmaya, bir müddet sonra da bunun teorisini yapmaya başlayacaklardır.[11] Rasyonalist gelişmeler gittikçe hız kazanır. Hermes'in ruhta gerçekleştirmeyi düşündüğü devrim (dönüşüm), Rönesans aydınlarınca dışta yapılmaya çalışılır. İlk dönemlerin kutsal ve bütüncül simya anlayışı, modern kimyaya; astroloji anlayışı, modern astronomiye; maji anlayışı, modern bilime dönüşecektir. 1554 yılında Turnebus tarafından Paris'te Grekçe orijinal metinler yayımlanır (Ermeniceye de çevrilmiştir). Hermetica'lar en baş dini metinlerden sayılır. 1643'te Hollanda diline, 1706'da Almancaya çevrilir. İlk İngilizce çeviri Arapçadan 1650 yılında yapılır. Hermetik düşünceler, kıta Avrupa'sından Britanya adalarına ulaşır. Thomas More, *Ütopya*'sında bu doğrultuda bir yaklaşım sergiler. Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi* isimli eserinde açıkça Hermetik motifler kullanır. Dönemin diğer düşünürleri Agrippa, Robert Fludd ve Athanasius Kircher'in Hermetizmi müdafaaları hararetle sürer.[12] 1614 yılı Isaac Casaubon'un Londra'da yazdığı makaleyle, Hermetizm tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Casaubon'a göre Hermetik metinler Mısır'a ait bilgelikleri içermiyor, Hıristiyanlık sonrası ortaya çıkan Platoncu ve Hıristiyan felsefelerini değersiz yazı örneklerinden oluşuyordu. Casaubon, *Corpus Hermeticum* ile Hıristiyanlığın birçok noktada içeriksel benzerlikler gösterdiğini yani İncil'e dayandığını ve daha geç bir zamanda yazıldığını söylüyordu (Grafton, 1991, s. 86). Sahte bir Hermes, Hıristiyanların kendi öğretilerini putperestlere tanıtma amacıyla metinleri yeniden kaleme almış, metinler Eski Mısır ile bağlantısını koparmıştır (Ebeling, 2017, ss. 138-139).

Tarih	Gelişme
M. Ö. 5. Yüzyıl	Herodot Mısır Tanrısı Thoth'u Yunan Hermes ile özdeşletirir.
M. Ö. 1. Yüzyıl	M .Ö.1. Yüzyıl ile M.S.4.Yüzyıl *Corpus Hermeticum* metinlerinin ortaya çıkışı.
M. S. 1. Yüzyıl	Cicero, Hermes adı taşıyan beş tanrı ve kahraman tanımladı.
4. Yüzyıl	Laktanz, Hermetizm ve Hıristiyan teolojilerinin benzerliğine dikkat çekti.
5. Yüzyıl	Augustinus, Hermes'i lanetliyor.
7-8. Yüzyıl	Hermetizm'in Harran üzerinden İslamiyet'e Girişi

[10] Marsilius Ficinus (1433-1499): 15. yüzyılın en önemli Neo-Platoncularındandır. Rahip olduğu halde hiçbir zaman Hristiyanlıktan söz etmemiştir. Hristiyanlara hararetle Platon'u okumalarını tavsiye etmiş ve hatta kendi kilisesinde onun eserlerinden bazı parçaları dua yerine okutmuştur.

[11] Rönesans döneminde Hermetica'lar 22 baskı yapar.

[12] Ayrıca Batı düşüncesi tarihinde Shakespare, Bacon, Dante, Goethe, Mozart gibi bazı isimlerin bu felsefeden önemli ölçüde etkilendikleri söylenir. Müzikte, mimaride, resimde, şiirde bu tesirler açıkça görülür.

8-12. Yüzyıl	İslam-Türk bilim adamlarının Hermetik eserleri
12. Yüzyıl	Hermes'e ithaf edilen *24 Filozof* Kitabının yorumlanması.
15. Yüzyıl	Ficino, *Corpus Hermeticum*'u Latinceye çevirdi.
17. Yüzyıl	Casaubon, *Corpus Hermeticum*'un Hristiyan ve Platoncu görüşlerin taklidi olduğunu savundu.
20. Yüzyıl	Evola, Hermetizmi günümüz akılcılık kıstaslarıyla değerlendirilemeyecek bambaşka bir dünyanın erken modern örneği olarak gördü.

Tablo 1. Hermetizm Kronolojisi

17. yüzyıldan itibaren Hermetizm artık bilim, egemenlik ve teolojinin başarılı birlikteliğini temsil etmemektedir. Gerek İncil ve Luther'in bağnazlara karşı aldığı tavır gerekse modern bilimlerin ortaya çıkışı bu çok eski bilgelik geleneğini geniş ölçüde yıktı. Hermes Trismegistos, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Masonluk (özellikle Gül Haçlılara dâhil olanlar) içinde de özellikle aydınlanma kurumu içinde önemli bir rol edinmeye başlar. 20. yüzyıl ile birlikte Batı'da Hermetizmin asıl, bozulmamış esprisine bir yönelişin olduğu görülmektedir. 1884'de Dublin'de 'Hermes Society' kurulur. Teofizist G. R. S. Mead, 1900'lerde Hermetizmi yorumlayan yazılar yazar. Rose-Croix, Golden Dawn gibi diğer bazı okült cemiyetler, gerçek Hermetizmin kendileri olduğunu iddia ederler (Guenon, 1970, s. 121).

Ezoterik Hermetizmin mirasçılarından Julius Evola (1898-1974) için Hermetizm, 'simya' demekti çünkü Ortaçağ'da ve Rönesans'ta Hermetik simyacı gelenek ile tamamen iç içeydi. Simyanın kökeni kimya, yani maddelerin pratik kullanımı için değişmesi değil, 'gizem bilgisiydi'. Evola'ya göre şayet bir dünyanın yaradılışı öteki dünyada gerçekleşti ise bu tanımlanamaz. Günümüzde Batı'da 'Hermetik düşünce' denildiğinde daha çok astroloji, simya, maji ve okült bilimler anlamındaki vulgar Hermetizm anlaşılmaktadır. Rene Guenon'a göre; bu ekoller Üst Prensip'i (tradisyon) ihmal ettikleri için en nihayetinde, olsa olsa bir takım küçük bilgeliklerle uğraşmaktadırlar ve orijinalinden sapmışlardır (Guenon, 2004, s. 65).

4. İslam ve Hermetizm

4.1. İslam ve Hermetik Gelenek..

Hermetik anlayışlar İdris peygamber üzerinde canlanmış ve İslam içinde kabul görmüştür (Işık, 2007, ss. 55-56). Müslüman düşünürlerin İdris, hakkında vermiş oldukları bilgilerin ekserisi İbrani kaynaklardaki bilgilerle örtüşmektedir.

İdris peygamber Kuran'da iki kez anılır: (1) "Kitapta İdris'i de an, o sadık bir peygamberdi, biz onu ali (yüce) bir mevkiye yükselttik" (Meryem Suresi, 56-57. ayetler). (2) "İsmail, İdris, Zülkifl, bunların her biri sabredenlerdi. Onları rahmetimiz içine aldık. Onlar salihlerdendi" (El Enbiya Suresi, 85-86. ayetler).

Bunun yanında İslam anlatımlarında İdris'in Şit'ten sonra peygamber olan, 30 sayfalık kitap sahibi olduğu kabul edilen, ilk defa kalem kullanan, ilk dikişi diken, kendisine göklerin sırrı verilen ve ilk göğe çekilen peygamber olduğu belirtilir.

İslam tarih ve takabat kitaplarında İdris ile ilgili bir hayli bilgi vardır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir (İbn'ül Esir, 1985, ss. 54-56):

"Adem'in dünyaya inişinin 1022 yılında Yerd'in Dermesil kızı Berketa ile evliliğinden Hanuh adlı bir çocuk dünyaya geldi. O, İdris peygamberdir."

"Şit'den sonra İdris'e kadar hiç peygamber gelmedi."

"İlk ateşe tapan kimse Kabil idi. Kardeşi Habil'i öldürdükten sonra Habil'in kurbanını yaktığı için ateşe taptı. Hz. İdris zamanına kadar yaşadı. O kadar çok çocuğu vardı ki sayısını kimse bilmezdi. Şam dağlarında oğulları ile beraber yaşarlardı. Ateşe tapar, içki içer, zina eder ve eğlence içerisinde yaşarlardı. Allahu Teâla Hz. İdris'i onlara gönderip dine davet etti. Pek az kimse Hz.İdris'i tasdik etti. Ekserisi gene fiskları üzerine kaldılar."

"İdris'e ilahi bilgileri içeren otuz sahife indirilmişti. Âdem'in ve Şit'in sahifelerini de kalbinin üstünde taşırdı."

"İlk yazıyı yazan ve ilk terzilik eden odur. Yedi esnaf grubundan terzilerin piri Hz. İdris'tir. Yine bu zat, hesap (aritmetik), kâinat (kozmoloji) ve yıldızlar (astroloji) ilmini bilen ilk şahsiyetti. Allah yolunda ilk kıtal eden odur. Kabil'in çocuklarından esir aldığı kimseleri köle olarak kullananların ilki o olmuştur."

"Peygamber Efendimiz bir hadisinde, 'Ey Ebu Zer! Bilir misin Allah'ın gönderdiği elçilerden dördü Süryanilerden idi. Bunlar da Adem, Şit, Hanuh (İdris) ve Nuh'tur. Kalemi ilk kullanan ve yazı yazan İdris idi. Yüce Allah ona otuz semavi sahife indirmişti' buyurmuşlardı."

"İdris Tufan'dan öncedir. Bazıları 'Peygamberlik mansıbı verilenlerin ilki odur' dahi demişlerdir. Tam seceresi; Âdem'in oğlu Şit'in oğlu Kaytan'ın oğlu Enoş'un oğlu Mehlail'in oğlu Yerd'in oğlu Unnuh'tur. Yedincidir."

Araplar, Birinci Hermes'e Hermes el-Heramisa, Hermeslerin Hermes'i ya da Hermes ül-Ekber, Büyük Hermes derler. Caberi, *Remn Mecnan* başlıklı kitabında ona aynı zamanda Kral, Bilge ya da Filozof ve Peygamber olma özelliklerinden dolayı El-Müselles ya da Trismegistus da dendiğini söylemektedir.

Grekçe ve Latince *Corpus Hermeticum* ile Arapça Hermetik yazıların tamamıyla aynı oldukları ileri sürülür (Nasr, 1989, s. 198). Hatta Batılı kaynaklardan incelediğimiz Hermetik Külliyat'ın doğrudan Mısır'dan (İskenderiye'den) değil de İslam kaynaklarından Batıya aktarılmıştır. M. S. 9. yüzyılda Müslümanlar pek çok Hermetik kitapla tanışmışlardı. İbn Nedim *el-Fihrist*'inde Hermes'e atfedilen yirmi iki Arapça risaleden bahseder.[13] Bunların on üçü simyaya, beşi astrolojiye, dördü de majiye dairdir. Bunlardan bugüne kalanlardan birkaç tanesi Topkapı Sarayı arşivlerindedir. 9. ve 12. yüzyıl arasında çeşitli şekillerde toplanan ve tercüme edilen kitaplar üzerine pek çok şerh düşülmüş, makale yazılmıştır.

Kılıç'a (2017, s. 321) göre, İslam ortaçağının kentli halk katmanlarının Hermetik söylemle tanışıklıkları, olasılıkla zaman zaman birbiriyle iç içe geçen üç kanaldan gelmiş olabilir.

(1) Saray ve çevresinin Helen/Sasani geleneklerini özümseme girişimlerinden halk katmanlarına yansıyanlar. Bu bağlamda çevrilen kitapların kimi nüshalarının ve bunlara dayalı söylentilerin kentli orta sınıflar, meslek loncaları vb. aracılığıyla kent ortamında dolaşıma girmiş olma olasılığı yüksektir.

(2) İsmaili da'ilerin kentsel ortamdaki propaganda faaliyetlerinde Hermetik malzemeyi de kendi dünya görüşleri çerçevesinde yeniden yorumlayarak sunmaları.

(3) İslam kentlerinde yaşayan gayrimüslimlerin ve tarihleriyle bağlantıyı kopartamayacak kadar yeni olan muhtedilerin aktardıkları (kültürleşme). Süryani, Nasturi, Yakubi, Yahudi vb. gayrimüslim unsurların yanı sıra Dürzî, Nusayri, Kopt gibi Müslüman gruplar da Hermetik gelenekleri özümsemiş gözükmektedir. Nusayrilerde Hermes, ikinci kubbenin ilahi mazharıdır. Dürzilerde ise Oknokh ikinci zuhur olarak, evrenin ruhu ile özdeştir (Corbin, 1986, s. 133).

Öte yandan, 'büyü ve sihir pratikleri', dua ve ibadetin, sofistike inanç sistemlerinin yetmediği yerlerde gündelik sorunları (kısırlık, hastalık, aşk, kıskançlık, zengin olma vb.) büyüye/sihire baş

[13] Arapça eserlerin listesi Kılıç'ın (2017, ss.108-22) *Hermeslerin Hermesi* başlıklı çalışmasında yer almaktadır.

vurarak çözme yatkınlığı, popüler kültürde bilinen bir eğilimdir ve Hermetik simgelerin özümlenmesinde elverişli bir zemin oluşturmuştur.

Hermetik anlayış İslam Bâtını geleneği içinde Rafizilik ve İsmaililik, İslam kelamı içinde de kendini Mutezile olarak açıkça göstermiştir. İdris aslında farklı kültürlerin, özellikle Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinin İslam'a girmesine vesile olmuştur. Göksel bilgilerin bir kaynağı olarak sunulan İdris, Bâtını hareketlerin İslam içinde gelişmesine olanak sağlarken, aslında İslam'ı da Bedevi Arap kültürü ile birleşmiş olan yapısından kurtarmıştır.

4.2. Hermetik Öğretinin İslam Dünyasında Yayılması..

Hıristiyanlığa aykırı sayılan Platon Akademisi, 529 yılında Doğu Roma (Bizans) İmparatoru Justinian tarafından kapatıldıktan sonra, İslam ülkelerinde, İspanya'da, Mısır'da, Irak'ta, Semerkand'da matematik, doğa bilimleri ve felsefe ile uğraşan Akademi'nin benzeri okullar ortaya çıkmıştı. Bunların en ünlüsü Basra'da kurulan İhvan al-Safa idi. İslam dil okulları içerisinde Basra, Arisotelesçiydi. Buna mukabil Küfe, Hermetik ve (Pergamon) Bergama Stoacıların izindeydi. Tanrı bilgisine akılla mı, yoksa hads (intuition) ile mi erişilir sorusu tartışılıyordu. Birinci fikri kelam Uleması, ikinci tezi Sufiler ileri sürmekteydiler. Tarihi gelişiminde İslamiyet, Kur'an'ı akli prensiplere göre yorumlayan Mu'tezile gibi akılcı felsefi bir akım ya da İbn Arabi, Mevlana Celaleddin ve Hacı Bektaş'ın mistik İslamı gibi çeşitli şekiller ve yorumlar sergilemektedir (İnalcık, 2005, ss. 16-17). Osmanlı tarihinde bu iki anlayış birlikte egemen olmuştur. Bin yıllık deneyiminde Türkler, özellikle Anadolu Türkleri iki çeşit İslamiyet'i birlikte benimsediler. Bir yanda Türkmen-Yörük grupların Sufi-Alevi ağırlıklı inanç sistemi, öbür yanda devletin Hanefi-Sünni İslam şekliydi (İnalcık, 2005, s. 17).

İslam öncesi dönemde, Yukarı Mezopotamya bölgesinde üç önemli okul, bölgedeki entelektüel Hıristiyan yaşamının, ama aynı zamanda Grekçe yapıtların Süryanice'ye aktarılmasının merkezleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar; Antioch (Antakya), Nisibis (Nusaybin) ve Edessa (Urfa) okullarıdır (O'Leary, 1949, ss. 44-50). 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Edessa Okulu'nun çevresinde Grekçeden Süryaniceye yoğun bir çeviri hareketi başlamıştı. Özetle, Grek ve Helenistik felsefe, Yakındoğu'ya önce Bizans Kilisesi'nin Rafizî saydığı Nasturiler aracılığıyla girmiştir. Yakındoğu'nun Araplar tarafından fethi ile (635-644) bölgeye egemen olan Müslümanlar, birkaç Yahudi ve az sayıda pagan ve Zerdüşti cemaatin dışında, Hıristiyanlaşmış bir nüfus ile karşı karşıya kaldılar. Araplar, Süryan dedikleri bu gruplara karşı genelde hoşgörülü bir tutum sergilemişti. Gayrimüslimler, Emevi ama özellikle de Abbasi saraylarında hekim, filozof ve çevirmenler aracılığıyla Grek düşüncesinin İslam'a aktarılmasında önemli bir rol oynayacaklardır.

Abbasi Halifesi Me'mun 827'de akla dayalı bilimciliği savunan Mutezile görüşünü benimsemesi dört-beş yüz yıl sürecek ilerici bilimsel çalışmaları başlatan olay oldu. Halife Me'mun çok sayıda yabancı, özellikle Yunanca eserleri Arapçaya çevirterek işe başladı. Me'mun, Bağdat'ta hem bir kitaplık ve çeviri merkezi, hem de bir gözlem evi olan "Dar-ül Hikme (Bilim Evi)" kurdu. Mutezilecilik, inançla akılı bağdaştırmayı amaçlıyordu. 8. yüzyılın sonundan önce Bağdat'ta çok sayıda âlim ve 50 kadar çevirmen bulunmaktadır. Erken Arapça çevirilerde üç pratik ilim; astroloji, simya ve tıbbın önemli yer tuttuğu görülmektedir. 9. ve 11. yüzyıllar arasında Grek felsefi ve bilimsel literatürünün büyük bölümünün Arapçaya çevrilmesi tamamlanmıştır. Emevi-Abbasi saraylarında görev yapan hekimler de Grek bilim ve felsefesinin İslam dünyasına aktarılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Mutezile çizgisi 1200'lü yıllara dek İslam yönetimlerinde egemenliğini sürdürmüş, Mutezile karşıtı gericiler 1100 yıllarına dek yönetimden dışlanmışlardır.

Harran Sabiileri, bölgede yaşayan ve Roma-Bizans egemenliği boyunca Hıristiyanlaştırılmaya karşı direnen, Babil/Kalde-Grek ve Roma-İran geleneklerinin

harmanlanmasından oluşmuş bir paganizmin sürdürücüsü ve Helenistik mirasın İslam'a aktarılmasında önemli bir rol oynamışlardır (Dodge, 1967, ss. 62-63). Harran, Eski Ahit geleneğinde de İbrahim ve Yakub peygamberlerin kaldığı yer olarak ünlenmişti. Bunlara bir de, Pagan/Neo-Platoncu Atina Akademisinin kapatılmasından sonra Hıristiyanlığı kabul etmeyen Atinalı filozofların Sasani kralı olan Hüsrev'in yanına sığınmaları eklenince, Neo-Platoncu düşüncelerin bölgede yayılması hızlandı (Marrou, 1962, s. 136). Öte yandan, Doğu Yahudi-Hıristiyan geleneği ve Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşma süreci 4. ve ağırlıkla 5. yüzyılla birlikte özellikle komşu Edessa (Urfa) kanalıyla Harran üzerindeki etkisini hissettirir. Harranlıların Hıristiyanlara karşı duydukları derin nefret nedeniyle İslam fethini hoşnutlukla karşıladıkları ve kendi fethe gelen Arap komutan İyad b. Ghanam'a direnişsiz teslim oldukları pek çok yerde kaydedilmektedir (Green, 1992, s. 94). Grek felsefesi, Bağdat'a Harran Okulu aracılığıyla ulaşmış ve Müslüman Endülüs üzerinden, Arapçaya çevrilmiş olarak yeniden Batı'ya dönmüştür (Chuvin, 1990, s. 141).

Kitaplı peygamberlerden biri kabul edilen İdris Peygamber, İslam kültür alanına karmaşık bir senkronizasyon süreci sonucunda dâhil oldu. İdris Peygamberin İslam kültür alanında üç farklı rolünden bahsedilebilir (Vajda, 1971, s. 1030):

(1) Onu Âdem'le Nuh peygamberler arasına yerleştiren ve kutsal kitaplar (suhuf) biçiminde vahiylerin alıcısı kılan Sünni söylencesi.

(2) Özellikle gökyüzüne çekilişine ilişkin söylenceler üzerine kurgulanan ve bunu *gaybet* kuramıyla ilintilendiren, İlyas'a ilişkin inançları içeren Kutsal Kitap (özellikle Eski Ahit) söylenceleri üzerine dayalı Şii söylencesi.

(3) Bu ikisini reddetmemekle birlikte, onu ilimlerle, özgül bir meslek dalı ya da pratik zanaatlarla ilintilendirilen, 'kültür kahramanı' rolü.

Batıni-Şii inancına göre; Âdem'e indirilen 21, Şit'e indirilen 29 ve İdris'e indirilen 30 sayfa kitap birlikte yitik olan "Bâtıni Kur'an" parçası oluşmaktadır (Blochet, 1911, s. 48).

Öte yandan, Müslüman egemenlik alanının, Roma-Bizans'ın erişemediği, Hindistan etkilerine açık İran'ı da kapsaması, Mısır Helenistik senkretizminin daha da karmaşıklaşmasına yol açar. Müslümanların Harranilerden Eski Ahit'teki Hanok ile özdeşleştirilmiş olarak devraldığı ve Kur'an'daki İdris figürüyle özdeştirdikleri, Neo-Platoncu fikirlere belenmiş Nebo/Hermes (Trismegistus) figürü, İran etkisiyle Tahmouras ve hatta Buddha'dan da tonlar kazanarak İslam Hermetizminin kurucusu, 'gizli ilimlerin koruyucusu' ama aynı zamanda zanaatkârların (özellikle terzilerin ve ilişkin zanaatların) piri İdris-Hermes'e dönüşecektir.

Gerçekte, İslam sisteminde iki 'İdris' kurgusundan söz etmek mümkündür. Kur'an'da adı geçen ve terzilerin/zanaatkârların piri kabul edilen İdris, daha çok Sünni temelli inanca mal olacak ve 'Kısas-ı enbiya'da bu kimliğiyle yerini alacaktır. Bu İdris'in, aynı referanslarla anılsa da, Bâtıni-muhalif çevrelerde benimsenen ve Hermes Trismegistus'la özdeşleştirip Hermetik ilimlerle ilişkilendirilen Hermetik İdris ile ilişkisi yoktur (Özbudun, 2015, s. 231).

4.3. Hermetik Felsefe ve Bilimlerin Müslüman Düşünürler Üzerindeki Tesirleri

Greklerin biliminde Müslümanlar, iki farklı ilim anlayışına ayrılmışlardır. İlki, yaklaşımında temelde metafiziki olan ve tabiat görüşleri (fen) fenomenlerin ve matematiğin sembolik yorumuna dayanan, Hermetik Pythagorasçı Ekolü; ikincisi ise dünya görüşleri metafiziki olmaktan ziyade felsefi olan, bu yüzden de bilim anlayışları nesneleri –onların tezahürlerinden kalkarak semavi özlerine bakmak yerine- rasyonel bir sistem içerisinde konumlandırmayı amaçlayan kıyaslamacı-rasyonalist Aristotelesçi Ekolü oluşturmaktadır. Müslümanlar birinci ekolü, eski peygamberlerin hikmetinin –özellikle İdris ve Süleyman- Grek medeniyeti içerisindeki bir devamı olarak görmüşler ve bu yüzden de bu ilimlerin beşeriden ziyade ilahi bir

kaynağa dayandıklarını varsaymışlardır. İkinci ekol ise, insan zihninin çalışmakla, kesbi (çalıştıkça kazanılan) olarak Hakikat'e varabileceği en büyük çabalar olarak telakki etmişlerdir.

Birinci ekol, Müslümanların bir parçası olmuş, bazı kozmolojik görüşleri tasavvufun kolları içerisine entegre olmuştur. İslam felsefesi ekolleri üzerinde Aristotelesçi gelenekten ziyade Pythagorasçı-Platoncu gelenek daha etkili olmuştur. İkinci ekol de ilk dönemlerde birçok dalda etkili olmuş, özellikle dil felsefesini şekillendirmede hayli büyük etkiler bırakmış;[14] ancak, 13. yüzyıldan sonra zemin kaybetmeye başlamıştır (Nasr, 1970, s. 120). Müslüman düşünürler, kendi İslami akideleri ile ister safi Yunan, ister Yunani-Farsi, Yunani-Mısri ve Yunani-İbrani olsun, genel olarak 'Yunan Felsefesi' adı altında gelen akli faaliyetleri uzlaştırmaya çalışmışlar ama Hermetik metinler adı altında gelen din ve felsefe bütünlüğü, o düşünürlerin kalbine diğer hiçbirinin yapamadığı bir kolaylıkla girmiştir. Çünkü bu sistemin kendi sistemlerinden pek farkı olmadığına kaniydiler (Afifi, 1951, s. 84).[15]

Müslümanlar, özellikle Şam ve Mısır'ın fetihlerinden sonra Hermetik felsefeyle yüz yüze geldiler. Hâkim İslami Meşşai ekolünün yanında –ki İbn Sina ile zirvesine ulaşır- böylesi başka ekoller de bulunmaktaydı. 8. yüzyıldan itibaren Yeni-Pythagorasçı ve Hermetik felsefe bazı çevrelerde yayılmaya başladı. "Büyük ve küçük âlem (mikrokozmos ile makrokozmos) arasındaki karşılıklı uyum doktrini", birçok tasavvuf kitapta, özellikle de İbn Arabi'nin *Füsusu'l-Hikem* ve *Fütuhatu'l-Mekkiyye*'sinde rastlanılan bir hususdur. Ancak bu doktrinin aslı evrenseldir; Kur'an'da, hadislerde ve Hz. Ali'nin sözlerinde de açık bir şekilde geçmektedir (Nasr, 1981, s. 109). Ayrıca, Hermetizmin beraberinde bulunan astroloji ve ilm-i simya, tasavvufun –özellikle bazı ekollerinde- en yüksek düzeyde bütünleşmişti. Tasavvufun herkese açık olmayan, sadece ehline açık olan iç bilgileriyle Hermetizmin gizliciliği bazı açılardan benzeşmektedir.[16] Müslüman filozoflar Hermes'i ya da İdris'i, hikmetin (sophia) kaynağı, filozofların ve bilgelerin ilki olarak görüyorlar ve ona '*Ebu'l-Hukema*' (Bilgelerin Atası) unvanını veriyorlardı (Sühreverdi, 2010, ss. 157-158).

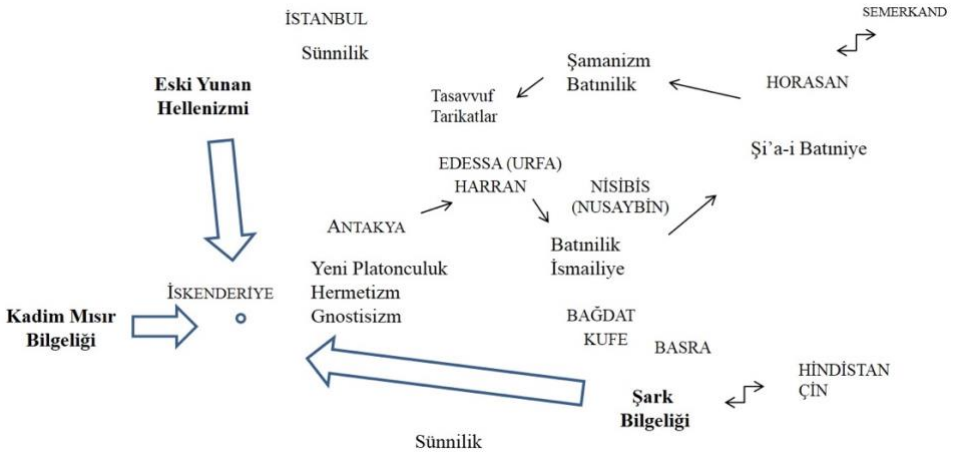

Şekil 1. Hermes'in İdris'e Dönüşümü ve Okullar

[14] İslam dil okulları içerisinde Basra, Aristotelesçiydi. Buna mukabil Kufe, Hermetik ve (Pergamon) Bergama Stoacıların izindeydi.

[15] Müslüman düşünürler Hermetik espriye Kur'an'da geçen, *ed-dinü'l-kayyım* (gerçekliğini ve etkinliğini daima koruyan dosdoğru din anlamında bir tabir) olarak yaklaşıyorlardı.

[16] "Hak, halka açıklanmaz. Açıklanırsa, ya yollarını sapıtırlar ya da o Hakk'ı söyleyeni suçlarlar. Hak ve halk birbirlerine yavaş yavaş alıştırılabilirler. Ama tabii ki halk Hakk'a alıştırılacaktır" (Yener, 2009, s. 15).

Arapların Aristoteles'e bağlılığı ve Grek felsefesi hakkındaki bilgisi Nasturici Suriyelilerden gelmektedir. Bununla birlikte Arapların Aristoteles'i Yeni Platoncu bir görüntü içindeydi. Tek dikkate değer Arap Filozofu olan Al Kindi'nin (Ölümü 873) Aristoteles ilgili çevirisi Arapların Aristoteles ile ilgili düşüncelerine yüzyıllar süren karışıklık getirdi. Bu dönemde Sünni dogmaların mistik ve alegorik yorumunda çok ileri gidilmişti ve az çok Yeni-Platoncu idi (Russel, 2000, s. 145). Biri İran'dan iki İslam filozofu özellikle dikkat gerektirir. Biri daha çok İslamlar arasında ün kazanan İbni Sina, diğeri Hıristiyanlar arasında daha çok tanınan İbni Rüşt idi. Tahran'da yaşayan ve tıp alanında ileri gitmesine rağmen felsefe alanında daha çok ün kazanan İbni Sina (980-1037), Yeni Platonculuğun en önemli temsilcilerinden biridir.

İbni Sina'nın ilaçlar konusundaki çalışmaları Hermetik simya kaynaklarına dayanır. İslam dünyasının öbür ucunda, Cordoba'da yaşayan İbni Rüşt (1126-1198) ise pek çok kez felsefe yolu ile imanı sarsmakla suçlandı. İbni Rüşt, Arapların Aristoteles'in Yeni Platoncu eğilimini düzeltmeye çalıştı. Onun görüşleri Hıristiyan filozoflarına kaynak teşkil etti ve Batı felsefesi için daha önemli hale geldi.

Farabi (872-950), uzlaştırmacı bir düşünürdü. Aristoteles ile Platon'un düşüncelerinin uyuşabileceğini düşündü. Aynı zamanda ilahi din ile felsefenin de uyuştuğu kanaatindeydi. Farabi'nin akıllar teorisi, ilk varlıktan ilk aklın sudürü ve zuhurundan sonra aşamalı bir sıra dizisi içerisinde meydana gelen, her akılda tekrarlanan ve her defasında yeni bir akıl üçlüsünün doğuşuna, yeni bir ruh ve âlem meydana gelmesine yol açan üçlü çile doldurma ve kendinden geçmeyle, onuncu akla varan bir süreçtir. İlk ilahi özler, Aristoteles'te feleki tanrılar iken Farabi'de soyut akıllardır. Onuncu akıl, 'akl-ı faal'dir. İbni Sina, Farabi'nin akıllar görüşünü izler. Onuncu akıl, artık başka bir müstakil akıl ve nefs meydana getirme gücüne sahip değildir. Farabi ve İbni Sina, bu akıldan çoğaltılmış bir varlık meydana getirirler (Kılıç, 2017, s. 197). İbni Rüşt'e göre, Tanrı'nın varlığını akıl vahiyden bağımsız olarak bulabilirdi. Ancak katı Sünni El Gazali, 'Filozofların Yıkımı' adlı kitabında bu görüşlere karşı gelerek bütün zorunlu doğrulukların Kur'an'da bulunduğunu, vahiyden bağımsız düşüncenin gerekli olmadığını savunuyordu. Bununla beraber, filozoflara göre Kur'an'ın her metni 70 ya da 700 türlü yoruma açıktı ve sözel (lafzi) anlamı yalnızca cahil halk içindi.

4.4. Tarikatlar ve Hermetizm Etkisi

Hz. Muhammed 632 yılında öldüğünde henüz İslam inancı şekillenmemişti. İslam, insanları dinsel ortaklık temelinde belli derecede kaynaştırdı ise de kabilesel ve sınıfsal çelişkiler kaybolmadı, yavaş yavaş gittikçe şiddetlendi. Bu İslam dinindeki çeşitli akımlarda bölünmelerde ve mezheplerde yansımasını buldu. Ebubekir'in taraftarlarına göre; Hz. Muhammed'in Tanrı ile ilişkisi eşsiz ve nihaiydi; halifenin başlıca görevi, Hz. Muhammed'in vahiylerini ve inşa ettiklerini muhafaza etmekti. Bunlar 'gelenek ve konsensüs halkı' anlamında 'Sünni' oldular. Ali'nin taraftarlarına (Şii veya Alevi) göre; İslam toplumunun yönetimi, aynı zamanda ezoterik bir unsur içeren ruhani bir görevdi. Müslümanlar Hz. Muhammed'in vahiyleriyle doğru ilişkiye ancak, dinin gizli 'içsel' anlamlarının mutemetleri olan Peygamber'in ve Ali'nin soyundan gelen ruhani eğilimli bireylerin kılavuzluğunda girebilirlerdi.

Halife Ömer döneminde fethedilen Mısır'da Müslümanların ilk işi İskenderiye okulunu dağıtmak ve bu okulca asırlar boyunca toplanmış olan İskenderiye kitaplığını yakmak oldu. Sünnetin yasallığını kabul eden Sünnilik tek bir akım olarak kalmadı. 8. ve 9. yüzyıllarda Mutezile akımı ortaya çıktı. Mutezileciler, Müslüman dini öğretiyi rasyonel ruhta yorumlamaya, Tanrı'nın adilliğini ve insanda özgür iradenin varlığını kanıtlamaya çalıştılar. Kur'an'ı Allah'ın yarattığı değil insanlarca yazılan bir kitap olarak kabul ettiler (Tokarev, 2006, s. 586). Bu mezhebin ortaya çıktığı dönemde, kendi zayıflayan iktidarları için dayanak arayan bazı halifeler (9. yüzyıl) Mutezilecileri destekliyorlardı.

Tarikat hareketi tarihsel olarak Sufizm ile bağlantılıdır. Bu anlayış başlangıçta tanrı ile konuşmak için hayatın sofu yolu anlamında idi. 7. ve 8. yüzyıllarda İslam'da mistik özellikler taşıyan Sufizm akımı ortaya çıktı. Sufizm, Şia'nın bağrından çıkmakla birlikte Sünniler arasına da sızdı. Sufiler, dış ibadete çok önem vermiyorlar gerçek Tanrı kavrayışını, Tanrı ile mistik kaynaşmayı arıyorlardı. Sufilerin bazıları Panteist (Tanrı tüm dünyadadır, tüm dünya Tanrı'nın bir tezahürü ya da duygusudur) dünya görüşüne sahiptiler. Zamanla Sufist öğretinin taraftarları başlarındaki şeyh ya da insanlar ile memleket memleket dolaşan derviş (keşiş) tarikatlarını oluşturmaya başladılar. Bu tarikatlar Sünnilerde de Şiilerde de yasal kabul ediliyordu.

4.5. Bâtınilik ve İsmailiye Tarikatı

İslam kültürel çerçevesinde Hermetik gelenekler, birbirinden farklı iktisadi-siyasal konumlarına bağlı olarak, farklı anlam ve yorumlar yüklendikleri üç kesim içinde boy göstermektedir (Özbudun, 2015: 277): (1) Grek-Helenistik felsefenin etki alanına girdiği ölçüde saray ve çevresi; (2) Muhalif Bâtını entelektüel çevreler; (3) Popüler İslam alanı.

Bâtınîlik; İslam'da Kur'an ayetlerinin görünür anlamlarının dışında, daha derinde gerçek anlamları bulunduğu inancı, ayetleri buna göre yorumlayan akımdır. Bâtıniler, temelde aynı noktadan hareket etmekle beraber çok değişik sistemler kurmuşlardır. Tarihte en iyi bilinen örnekleri İsmaililer, Bektaşiler ve daha yakın zamanda ortaya çıkan Bahailer'dir. 12. yüzyıldan sonra İran, Horasan, Hindistan ve Türkistan yörelerine dağılan Bâtıniler çeşitli kollar oluşturdular. Etkinlikleri bazı tasavvuf akımları içinde devam etti, özellikle Kalenderilik, Hayderilik, Melamilik, Hurufilik, Safevilik ve Bektaşilik gibi tarikatları etkiledi. Batınilik daha sonraki yüzyıllarda Dürzilik, Nusayrilik, Babilik, Bahailik ve Kadıyanilik akımlarının içinde de etkili oldu. Bâtınîlik üzerine yapılmış, yeterli ölçüde ciddi araştırmalardan yoksunuz. Konuyla ilgili kaynakların büyük bir kısmı ise zaten bu düşüncenin karşısında olanlar tarafından ortaya konulmuştur. Bâtınilik esasında içine kapalı bir yapı sergilediğinden, söz konusu kaynaklardaki bilgiler de tutarlılıktan ve objektiflikten uzaktır.

Bâtını anlayışa göre Kur'an'ın açık anlamı dışında yedi gizli anlamı vardır. Onlara göre Kur'an Tanrı sözü değildir; Tanrı'nın Peygamber'e verdiği üstün akıldan doğmuştur, insanlığı kurtaracak olan bu üstün akıldır. Halk, ancak üstün bir akıl aracılığı ile aydınlanır. Bu akıl, İmam'dır. İmam, üstün aklı ile teviller yapar (gizliği çözer) ve gerçeğe ulaşır. Büyük kurtarıcı, yani 'büyük akıl', bir gün gelecek olan Mehdi'dir. Kur'an'ın dış yüzü (zahiri) olduğu gibi iç yüzü de (Batını) vardır. Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin batınını bilen, bu anlayış seviyesine ulaşan kişiden zahirine riayet lüzumu kalkar; artık ona, ibadetin lüzumu yoktur, kanaatini gütmek ve buna inanmak, Batıniliktir (Gölpınarlı, 1997, s. 116). Batınilik, umumi bir tabirdir; bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar Batıni, yollarına Batınilik (Batıniyye) denir.

8. yüzyıldan itibaren Bâtıniliği İsmailiyye temsil etmeye başladı; bir yandan da Mehdi inancı yeni yeni Bâtıni fırkaların ortaya çıkmasına neden oldu. İsmaililik, Emevi ve Abbasi döneminde ayaklanma hareketlerinin genel ideolojik çerçevesini oluşturdu (Daftary, 1998, ss. 51-57). İsmaililer, Batın'da gizli olan hakikatin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın ortak ve hakiki mesajını içerdiğini düşünmektedirler. Her bir dinin dışsal yani zahiri yasaları ise değişen zamanın gereklerine uyarlanma arasından başka bir şey değildir. Gnostik bir düşünce sistemidir ve devri vahiy tarihi kavrayışı ve Gnostik kozmoloji doktriniyle ayırt edilmektedir. Bâtıni inançları pek çok tarikata da girmiş, tasavvufa tesir etmiştir. Bâtınîler bütün görüşleri itibarı ile olmasa da zaman zaman çeşitli kolları ile tarikatları da etkileyerek tasavvufa sirayet etmiştir. Özellikle şiir yoluyla davalarını gündeme getirmeleri, edebiyattaki yansımaları açısından önemlidir.

4.6. İslam'da Hermetizmin Gerileyişi

10. yüzyılın başlarından itibaren Mutezile'nin aşırı görülen akılcılığı ile Selefiye'nin ihtiyaca cevap vermeyen koyu muhafazakârlığı arasında mutedil bir yöntem benimseyen Sünni kelam ekolleri İslam'da etkinlik kazanmaya başlamıştır. Sünnî İslâm'ın Bâtınîlere bakışı gayet açıktır. Abbasi halifesinin sarıldığı Gazâli'ye göre Bâtınîler, gizli teşkilatları içinde istediklerini yapmakta ancak dışa karşı takiyyeyi ileri sürmektedirler. Bâtınî olduğunu ifade eden kişi mürted sayılır, dinden çıkmıştır, bu yüzden onun fikhî hükmü kâfirden daha ağırdır, katli vaciptir (İmam-ı Gazali, 1993, s. 34). Gazâli'ye göre Bâtınîlere aman verilmemeli, şiddetle cezalandırılmalı ve takibata uğratılmalıdır. Felsefeye ve yarattığı kuşkuların iman üzerindeki 'yıkıcı' etkisine köklü eleştiriler yöneltmiş olan Gazali (1059-1111) gençliğinde kapsamlı bir felsefe öğrenimi görmüş olmasına rağmen felsefede zayıftı (Corbin, 1986, ss. 180-181). Öte yandan felsefe ile din birbirine karıştırmıştır. Gazalî hayatının büyük bir kısmını girdiği tasavvuf yolunda çalışmakla geçirmişti. Gazali'ye göre mutasavvıflar İlâhî sırlara erişmek için bilginlerin yazdıkları kitapları okumaya muhtaç değildiler. Allah'a kavuşmak için hakikî yol dünya ile bütün alâkayı kesmektir (Çubukçu, 1964, s. 4). Öyle ki kalpte aile, çocuk, mal, vatan ve ilim gibi şeylerin varlığı ile yokluğu eş düzeyde (müsavi) olmalıdır. Yaptığı bazı hatalardan dolayı Gazalî'ye gerek zamanında ve gerekse daha sonraki asırlarda itiraz edenler olmuştur. Fikirlerinde daima çelişkilere rastlamak mümkündür.

Hermetizm'in düşüşün aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz: (1) Ulemanın yükselişi; (2) Felsefenin gerileyişi; (3) Hermetizmin gerileyişi. Hilafet kurumu, sınırlar büyük bir hızla genişleyen ve farklı etnik grup ve dinsel arka planlardan gelen halkları bünyesine katan heterojen bir imparatorlukta hiçbir zaman tam bir merkezi denetim sağlayabilmiş değildi. Ortaçağ İslam egemenlik alanında iktidar odakları çeşitlilik göstermekteydi. Ancak, Haçlı Seferlerinin yaklaştığı ve İsmailiye'nin muhalif akımların ideolojisi haline gelmesi, Abbasi halifelerinin daha dogmacı, sorgulamayan bir İslam anlayışına yani Sünni tercihe götürür. Bu daha sonra din uğruna savaşların ve sorgulamadan itaatin meşrulaştırıcı aracı olacaktır. Sünni ulemanın yükselişi ve dinsel yaşam üzerinde denetim makamı niteliği kazanışı, (Grek kökenli) bilim ve felsefe okullarına yöneltilen eleştirilerin yoğunlaşmasına, bunların gözden düşmesine ve savunucularının resmi makamların da onayıyla kovuşturulmasına ve cezalandırılmasına yol açmıştır. Bu tepki kuşkusuz sadece felsefeye değil, aynı zamanda Sufizm ve Şia'ya bağlanan radikal çıkışları da bu tepki gösterildi. Felsefi eğilimlerinden ötürü önemli İslami düşünürler Rafizîlik[17] suçlamaları ile karşı karşıya kalacaklardır.

Grek kökenli felsefe ve bilimlere yöneltilen eleştirilerin başında, "insanları kuşkuya sevk ederek imanı zayıflattıkları" gelmekte, bu konuda sık sık ayet ve hadislere başvurulmaktadır. Dindar Müslümanlardan imanı için tehlikeli olacağı gerekçesiyle, bu ilimlerden uzak durmaları beklenmekteydi. Peygamber'in Tanrı'ya "kendisini yararsız ilimlerden uzak tutması" yolundaki duası sık sık anılırdı. Peygamber'in ilim arayışının yalnızca dinsel konulara inhisar ettirilmesi ve hiçbir şekilde spekülatif ilimlere (akliyat) uygulanmaması gerektiğine ilişkin hadisler kullanıldı. Hanbeli imamı Teymiyye, *ilm*'den yalnızca Peygamber'den kaynaklanan bilgiyi anlamaktaydı. Bunun dışındaki her şeyi, aynı adı taşısa dahi yararsız ya da ilim dışı olarak görmekteydi (Goldziher, 1981, ss. 186-187).

Felsefe ve diyalektik üzerine yapıtlarla ün salan Reyy Kütüphanesi 1053'te ve Şapur Kütüphanesi 1054'te ulemanın girişimleriyle yakılacaktır (Mazaher, 1973, s. 185). Kütüphaneler kontrol edilmekte, insanlar Rafizi kitaplar bulundurma suçlamasıyla kovuşturulmaktadır. Bu dönemden sonra artık dünya tarihine etki edecek Türk-İslam filozofları ve bilim adamları çıkmayacak, İslam dünyasında bilimin altın çağı sona erecektir. Sünni ulemanın İslam'ı

[17] Rafizîlik, geniş anlamda Sünni mezhebinin din anlayışını, kurallarını benimsemeyen, Hz. Muhammed'den sonra yerine damadı ve amcasının oğlu olan Ali'nin geçmesi gerektiğini ileri süren düşüncedir.

geleneksizleştirme ya da geleneği İslamlaştırma yolundaki tüm çabalarına karşın, Hermetik gelenek bulabildiği boşluklardan su yüzüne çıkmaya çalışmıştır. İdris'i Türk-İslam inancında Hızır-İlyas ile bağlantılandıran bir yaklaşım da söz konusudur (Ocak, 1985, s. 74). Evliya Çelebi (1966, s. 271), 17. yüzyılda ele aldığı *Seyahatnamesi*'nde Osmanlı esnaf ve zanaat örgütlenmeleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur ve her bir zanaatın bağlandığı '*Pir*'in adını verir. "Pirleri Cibril-i Emindir ki, Cennetten ilk defa olarak divit ve kalemi Hazret-i İdris'e götürüp yazıcılara ve terzilere pir etmiştir."

5. Hermetizm ve Türkler

5.1. Batınilik ve Türkler

Türkler Maveraünnehir ve İran'a yerleşmeden önce ve sonra Budist, Mazdek, Mani din Zerdüşt ve Hıristiyanlığın yayınları ve telkinleri altında kaldılar. Bâtıni inançlar en fazla Türkmen boyları arasında rağbet görmekteydi. 'Bâtıniler' eski Türk dininde mevcut olan bir takım inançlar ile Şia-i Batıniyye arasındaki benzerlikleri kullanarak büyük istifade köprüleri oluşturdular. İslam'ın şer'i hükümleri arasında yer almakta olan namaz, oruç ve bunlara benzer ibadet şekillerin henüz İslamiyet'e yeni girmiş olan göçebe Türk kabileleri tarafından ifası ve diğer bazı meselelerin Türkmen toplulukları tarafından idraki hemen hemen imkânsız gözüküyordu. Onlar, eski dinleri olan Şamaniliğin akideleriyle Kam – Ozanların etkisi altında yaşamlarını sürdürmekteydiler (Kafesoğlu, 2014, s. 88).

12. yüzyılın sonlarında Yusuf Hemedani'nin öğretilerinin tesiriyle, iki büyük tarikat ortaya çıkmıştı. Hoca Ahmed Yesevi Türkistan'ın birçok şehirlerinde zaviyeler açmak suretiyle kendi adıyla anılan tarikatı kurdu. 13. yüzyılın başlarında Yesevilik Siriderya, Suğud ve Maveraünnehir sınırlarına yerleşmişti. Yeseviler, Eski Türk Şamanilerini taklit ettikleri gibi, aslen İran kökenli tarikat ve inançlar da Acem ayinlerini ihya etmekteydiler. Bu tasavvufi akımlar, gerek İslam'ın dini ruhundan doğan tarikat ve gerekse kökleri Hindistan'a dayanan Panteizmin bir uzantısı olarak, temelde hepsi tasavvufu doğuran yabancı unsurlara bağlı Arap olmayan İslami inanç sistemleriydi. Şiʿa-i Bâtıniye'den ayrılan ikinci önemli tarikat ise 13. yüzyıl ortalarında Yesevilik'ten ayrılarak Maveraünnehir ve Suğud ülkelerine nüfuz etmeğe uğraşan "Nakşibendiyye" idi. Yesevi ve Nakşî dervişleri Maveraünnehir'den Anadolu Selçukluları'nın hâkim oldukları ülkelere kadar yayılmışlardı.

Hermes/İdris'in katkısı sadece Hermetik/Bâtıni ilimlerle sınırlı değildir. O, farklı bir düzlemde seküler zanaatların kurucusu ve *pir*'idir. 10. ve 11. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan sufi tarikatlar, esnaf-zanaatkâr kesimlere bir ideolojik çerçeve sağlamışa benzemektedir. Pirler, tedricen formel dinsel eğitimi tekellerine alan kast-benzeri statü gruplarına dönüşmüş, Ortodoks ulemayla da karşıtlık içindeydi. Sufiler de yetke konumlarını akraba grupları içinde aktarma eğilimi göstermekle birlikte şeyhler, âlim elitin çocukları değildi, aksine daha aşağı, emekçi sınıflardan gelmekteydiler. Halk içinden çıkıyor ve kudretlerini dışsal eğitimden değil, Bâtıni arayışla kazanıyorlardı; mertebeleri, resmi orunları ve yayınlarıyla değil, kişisel karizmalarıyla tanınmaktaydılar (Lindholm, 1996, s. 189). Tarikatlarla emekçi örgütleri arasındaki örtüşme, örgütsel yapılarındaki benzerliklerle de kolaylaşmaktadır; erginleme, gizlilik, kişiselleşmiş ahit bağları, uzmanlaşmanın hiyerarşisinin üst basamaklarına tırmanmayı sağlayışı vb. "Sufi rehberliğinde, lonca ve kulüpler, kent halkına meşruiyetini yitirmiş merkezi yönetimi dengeleyen, kimi zaman da ona başkaldıran kutsallaşmış bir toplumsal dünya sağlamaktaydı" (Lindholm, 1996, s. 191).

Bâtınî düşünce Osmanlı döneminde de zaman zaman reaksiyon göstermiş, yönetim de bu eğilimde olanları bazen sürgüne göndermiş, bazen de sınır boylarına yerleştirerek sefer

durumlarında yararlanmıştır. Devletin Vehhabilik ve İsmailiye gibi mezhepleri tanımadığı, hoş görmediği, buna karşılık, Dürzilik ve Yezidilik gibi inanışları İslam inanışı dışında gördüğü halde, idari yönden sabır gösterip, eritme ve sakinleştirme yoluna gittiği biliniyor. Tarikatlar için de benzer bir tutum söz konusudur. Hurufilik hoş görülmemiş ve 15. yüzyılda mensupları takip, hapis ve idam edilmiş; Ticanilik hareketi İslam akidesine aykırı görülmemiş ve fakat resmen tanınıp himaye görmemiştir. Tanınmayan ve tasdik edilmeyen tarikatlar veya buna mensup olanların tekke kurumları devletçe yasak edilir, dergâh ve tekkeleri kapatılırdı. Tanzimat dönemi bürokratları II. Mahmut devrinin aksine Bektaşilik ve Melamilikle uğraşmak yerine zamanla bu tarikatların rehabilitasyonunu sağladılar. Genelde bütün tarikatlar üzerinde gözetleme, denetim ve sınırlayıcı bir mekanizma geliştirdiler (Ortaylı, Yalçıntaş, Türköne, 2008, s. 67).

5.2. Batınilik ve Tasavvuf

Neo-Platoncu filozofların etkileri kuşaktan kuşağa yayılarak sürdü. Onların görüşlerinden etkilenen birçok kişi ve mezhep oldu. Filozoflar bu akıma Tasavvuf, kendilerine de Sufi adını verdiler. Tasavvufa Helenistik etkiler Hâkim Tirmizi'den sonra Farabi'nin getirdiği yenilikler sayesinde girmeye başlamıştır. Şii ve Sünni mutasavvıfları birbirleriyle karıştırmamağa özen göstermek gerekir. Büyük Moğol istilasının başladığı devirlerde Batın'iyye, Zeyd'iyye, İmam'iyye, İsnaʿAşer'iyye ve Ghulat-i Şiʿa'dan müteşekkil fırkalar Mısır, Şam, Irak, Arap ve Acem, Azerbaycan, Faris ve Horasan ülkelerine yayılmışlardı (Köprülüzade, 2016, s. 14). Cengiz ordularının Harezm ülkelerine doğru hareket etmeğe başladıklarındaysa bu mezheplerin mensupları da Cengiz Ordularının önünden kaçarak Orta Asya'dan batıya doğru göç etmek zorunda kalmışlardı. Cengiz ve Hulagu ordularının takibinden kaçan Şii unsurlar, Mısır, Şam, Irak, İran, Azerbaycan, Faris ve Horasan topraklarına yayıldılar. Şiiliğe giren pek çok Türkmen da'ileri Oğuz aşiretleriyle birlikte batıya doğru ilerlemekteydiler. Bu Türkmenler Selçuklulara karşı hudut muhafaza bekçiliği yapmaları maksadıyla İlhanlılar tarafından vazifelendirilmişlerdi.

Şii âlimler Anadolu Selçukluları'nın Moğolların himayesi altına girmeleri fırsatından istifadeyle Anadolu'ya yayıldılar. O yüzyıllarda, Selçuklular zamanında faaliyet gösteren en etkin Tasavvufi-Bâtıni-Tarikat mensupları Melameti, Kalenderi ve Haydari'den oluşmaktaydı. Bu Bâtıni-Tarikat temsilcileri daha ziyade göçebeler arasında barınan ve halka hitap etmekle görevli olan "Babalar" idi." Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünün başlangıcı olan Kösedağ yenilgisi (1243) üzerine Anadolu'nun tamamı Moğolların denetim alanı içerisine girdi. İşte bu fetret devrinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Bâtıniye dervişleri de devletin takibatından kurtulmuş olarak faaliyetlerini serbestçe sürdürmekteydiler. Anadolu'nun her tarafında Şii ve Batıni-Alevi babalar tarafından zaviyeler açılmaktaydı.

Çeşitli Türk kabileleri Anadolu'ya göç etmeğe başladıklarında özellikle de Anadolu Selçukluları'nın en debdebeli devri olan Büyük Âlaeddin Keykubad'ın iktidarına rast gelen zaman dilimi içerisinde Anadolu'da Şiilik bir hayli ilerlemiş ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının başlangıcında Babailer ayaklanması patlak vermiş ve Hacı Bektaş da bu arada çok kuvvetli nüfuz sahibi bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştı. O devirlerde Anadolu'daki Bektaşi nüfuzunun en hâkim bulunduğu yerler arasında Ankara, Sivas, Konya, Kayseri, Kırşehir ve güneye doğru yayılmış olan Türkmen Aşiretleri'nin yerleşmiş oldukları vilayetlerdi. Anadolu'da Alevi, Bektaşi, Kızılbaş, Dazalak, Hurufi, Rum abdalları, Kalenderiler, Melamiye, Haydariye, Camiye, Şemsiye, Edhemiye gibi Bâtıni kolları birbirleri ardından ortaya çıktıkları gibi bütün bu çeşitli yolların dini hükümlerdeki ihtilaflarına rağmen kendi aralarında "Bâtınilik" konusunda ortak bir zeminde birleşmekteydiler.

Bâtınîliğin tarihteki önemli isimleri arasında Hallac-ı Mansur, Hasan Sabah, Baba İlyas, Şeyh Bedreddin, Osmanlı döneminde, Pir Sultan, Hacı Bektaş Veli sayılabilir (Bahadınlı, 2009, s. 56). Bunlardan Hasan Sabah ve Hacı Bektaş Veli dışındakiler öldürüldü. Mansur'a göre evren

yaratılmamış, bir ışık ve sevgi yumağı olan Tanrı'dan fışkırmıştı. "Kendini bilen Tanrı'yı bilir, kendini seven Tanrı'yı sever" diyen Mansur, Sünni otoritelerce sapkın olarak tanımlanmış ve düşüncelerinden vazgeçmesi için önce kamçılanmış, sonra derisi yüzülmüş ve en sonunda da taşlanarak öldürülmüştür. Mansur'un inancı uğuruna ölümü seçmesi sufiler arasında derin izler bırakmış ve onun ölümü ile sufi akım içine kapanacağına, yükselmiştir (Gener, 2007, s. 31). Batıni görüşün geniş kitlelerce tanınmasına ve sevilmesine ön ayak olan bir başka sufi de, düşüncelerini şiire döken ve rubaileri nesilden nesile halen söylenmekte olan Ömer Hayyam'dır (1050-1122). Sanatkâr ruhlu Hayyam, diğer Sufilerden daha farklı bir yaşam seçti. Hayyam'ın dörtlükler şeklinde yazdığı rubailerden aşağıda olanı görüşlerini özetlemektedir (Ateş, 1954):

Dün özledim de seni coştum birden bire,
Çıktım, senin yerin dedikleri göklere.
Bir ses yükseldi ta yukardan, yıldızlardan,
Gafil" dedi, "Bizde sandığın Tanrı sende.

5.3. Osmanlı ve Batınilik

Anadolu'da oluşan 'Anadolu Alevîliği' Bâtıni kökenlidir. Başta ilk Osmanlılar olmak üzere gaza yapan Türkmenler arasında egemen anlayış Sünni dinsel esaslara aykırı, buna pek itibar etmeyen ve eski gelenekleri sürdüren anlayıştı. 8. ve 11. yüzyıl arasında karşılaştıkları Müslümanlaşma baskısına boyun eğmiş Türkmenler, kendi inançlarını bırakmayarak karma (heterodoks) bir dinsel sentez sergilemişlerdi (Aydın, 2018, s. 45). Göçebe demokrasisi içinde, daha sonra Kızılbaş adı altında toplanacak Bâtınilik, Anadolu'da en yaygın inanç konumundadır. Tüm 13. yüzyıl Anadolu Türkmenleri eski kavmi geleneklerine Müslümanlık cilası boyanmış basit bir şekli içinde, eski Türk şamanlarının haricen İslamlaşmış devamından başka bir şey olmayan Alevi ve heterodoks Türkmen babalarının nüfusu altında idi (Köprülü, 1984, s. 47). Yunus Emre, Taptuk Emre, Hacı Bektaş, Sarı Saltuk, Barak Baba ve nihayet Baba İlyas ve İshak gibi Türkmen şeyhlerinin (baba) anladığı İslamiyet, Türk Şamanizmi ve Batınilik vb. inanışların halka kadar inmiş geniş tasavvufi düşüncelerinden oluşuyordu (Turan, 1953). Osmanlının gazayı kendi iktidarı ve fetihleri için meşrulaştırma ihtiyacı halkın boyun eğen tebaalar haline getirilmesi için Sünnileştirilmesini (veya Sünniliğin halkın tebaalaştırılması için kullanılmasını) gerektirdi.

Özgürlük, eşitlik, ortaklaşacılık, adalet, kardeşlik, kadın-erkek eşitliği, mülkiyetin reddi, Bâtıni düşüncenin kaynaklarıdır. Bu hali ile Bâtınilik, Doğu'nun ilk sosyalizmidir. Anadolu'daki Batıni görüşün temel inanışlarından bazıları şu şekilde sıralanabilir (Bahadınlı, 2014, s. 65):

(1) Ahiret yoktur.

(2) Yeniden dirilme, yargı günü yoktur.

(3) Cennet, insanın dünyayı gönlünce yaşamasıdır.

(4) Cehennem, insanın dünyada çektiği acıların toplamıdır.

(5) Akıl, insanı insan eden temel koşuldur.

(6) İnsan, sadece gücü ve emeği ile erdemli olur.

(7) Bütün insanlar kardeştir.

(8) İnsanda tanrısal bir güç vardır.

Bâtıni ve özgürlükçü kimliği ile Şeyh Bedrettin (1337-1420), Osmanlı karşısında adaletin savunulmasının bayraktarı olmuş siyasal bir bilge idi. Büyük Türk gizemcisi Şeyh Bedrettin şunları söylemektedir: "Her bilgi, kendi aşamasında haktır. Gerçek halka daha işin başında söylenirse ya yollarını sapıtırlar ya da gerçeği söyleyeni suçlarlar. Halk ve hak (gerçek), ortalama bir yolla ve ayrı ayrı gözetilerek birbirlerine alıştırılabilirler. Ama herhalde halk, hak ve hakikate alıştırılmalıdır" (Öner, 1958).

Son olarak Yunus Emre'nin sözlerini hatırlayalım:

Cennet Cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri,
İsteyene ver sen anı,
Bana seni gerek seni.

Günümüzde, Bâtınilik teşkilatının parçalarını oluşturan, gizli bir cephe taşıyarak İslam itikatları arasında yaşamlarını hala çeşitli yörelerde farklı isimler altında idame ettiren ve 'Bâtıniler' (Şiʿa-i Batın'iyye) adı altında sınıflandırılan mezhepler, Hindistan, Afganistan, İran, Türkistan, Arabistan, Yemen, Irak, Suriye ve Anadolu'da yaşamaktadırlar. Türkiye, hudutlarından sürülerek dışarıya çıkarılmış olan gizli tarikat ve mezheplerin üyeleri diğer ülkelere yerleşmişlerdir (Ocak, 2016, s. 176).

6. Sonuç

Hermetizmin ana sorunu, Hermes'e ithaf edilen çeşitli geleneklerin asla aynı çatı altında toplanamaması, diğer taraftan bazı geleneklerin yanılgıya düşerek Hermes'e bağlı olmayan farklı geleneklere yönelmeleridir. Hermes'in hikâyesinden haberdar olmamız hem bize hakikat (Tanrı) bilgisine ulaşmamızda rehberlik etmeye çalışan İdris'in hala gizli olan bilimlerinin yeniden çalışılmasına hem de onun mirasının binlerce yıldır dinler üzerinde bıraktığı izler üzerinden yaşanan tüm sapmaların köklerini anlamamız ve nihayet tekrar akıla başvurmamız açısından önem taşıyor. En eski bilgiler, Âdem'in oğulları tarafından, "içerdikleri doğal sanat konularıyla beraber, iki levha üzerine, Hiyeroglif denilen şifreli yazıyla işlenerek gömülmüştü. Hiyeroglif yani şekillerle yazı, yazı Tanrısı Hermes'in işi idi. Bu yazı hem insanlar hem de hayvanlar tarafından okunabiliyordu. Eşsiz bilgelik öğretilerini basit ve kolay anlaşılır ifadelerle değil bilmecesel şekillerle, karartılmış sözlerle aktarmak eski bir Mısır geleneğiydi.

Kur'an'da belirtildiğine göre, Adem ve İdris'e verilen sahifeler ile Tevrat, İncil ve Kur'an öz itibariyle birbirinden farklı değildir. Allah, içinde hidayet ve nur bulunan Tevrat'ı indirmiş (el-Maide 5/44), Meryem oğlu İsa Tevrat'ı tasdik ederek gelmiş, ayrıca bir nur, yol gösterici ve müttakilere öğüt olarak İncil'i getirmiştir (el-Maide 5/46). Hz. Muhammed de kendinden öncekileri tasdik eden Kur'an'ı tebliğ etmiştir (Al-i İmran 3/3; el-Maide 5/48). Allah'ın dininin son halkası olan İslam, önceki peygamberleri ve onların getirdiği ilahi mesajları kabul etmekte, peygamberler arasında ayırım yapmamayı Allah'ın dininin temel şartı saymaktadır. Kur'an'da birçok peygamberin ismi ve nitelikleri sayıldıktan sonra "İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; sen de onların yoluna uy!" denilmektedir (el-Enam 6/90). Bugün, hangi metinlerin ve bilgeliğin Hermetik-Âdem geleneğine ait olduğu veya olmadığı, yazıların özüne ulaşabilmesi ancak dış kabuğu delmeye çalışan uygun anahtarların kullanılmasıyla anlaşılabilir. Hermetik bilgi kurtuluşa giden en eski bilgi, bir şekilde Tufan'dan kurtulmayı başaranların erdemidir.

Şimdi bu kitap nerede? Günümüze dek ününü koruyan Hermes'in (Thoth) kitabı, en gizemli kitaplardan biri ve belki de bir sütunun altında, bilinmeyen bir yerde tekrar ortaya çıkmayı bekliyor. Konuyla ilgili değişik antik efsaneler vardır. Josephus Flavius'a göre Âdem'in torunları ve Set'in oğulları bu eski bilgileri iki sütun üzerine kazımışlar; ilki yangından etkilenmemesi için pişmiş tuğla, öteki Tufanda zarar görmemesi için taşa yazılmıştır. Taş olanı tufandan kurtulmuş olup, günümüzde Suriye'de bulunmaktadır (Ebeling, 2017, s. 10). Atlantis'ten başlayıp Mısır'a uzanan, Truva'yla belki de Türkiye'de birçok bölgeyle bağlantısı olan Hermes'in öğretisi hala gizemli uykusunda, kumların altında yatıyor olabilir. Sais, Nil'in taşması, batan kıtalardan gelen çamurlu sularla tahrip olmuş ve terk edilmişti. Bugün sırlar kumların altında, belki de bir gün tekrar keşfedileceği parlak ışıklı bir zamanı ve güneş kalpli insanları bekliyor. Hermetik metinlerin yazarlarından Asklepios, bugünleri görmüş ve şöyle

demişti: "Ey Mısır! Gelecek kuşaklara senden hatıra olarak sadece inanılmaz masallar kalacak ve seninle ilgili olarak geriye taşlara oyulmuş kelimelerden başka bir şey kalmayacaktır. Ancak, bunlar bile, yüzyıllar boyunca seni ölümsüzleştirmeye yetecektir" (Salaman, 2007, s. 4).

Kaynakça

Afifi, A. E. 1951. *The Influence of Hermetic Literature on Moslem Thought*. Londra: Bull SOAS.

Ateş, A. 1954. Gazzalî'nin Batmîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitab Kavasım al-Batınîye. *İlâhiyat Fakültesi Dergisi.* 3 (1-2).

Aydın, E. 2018. *Osmanlı Gerçeği.* İstanbul: Literatür Yayınları.

Bahadınlı, Y. Z. 2009. *Alevîlik ve İslâm Fanatizmi.* İnsancıl Yayınları.

Bahadınlı, Y. Z. 2014. *Anadolu Aleviliği-Bâtınilik ve İslam Fanatizmi.* Yazılama Yayınevi.

Bleeker, C. J. 1967. The Egyptin Background of Gnosticism. U.Blanchi (Ed.). *Le Origin dello Gnosticismo*. Leiden.

Blochet, E. 1911. *Etudes sur le Gnosticisme Musulman,* Rivista delgi Studi Orientali, III.

Buckhardt, T. 1979. *Fas'ta Ananevi İlimler.* Kubbealtı Akademi Mecmuası.

Buttrick, G. A. 1962. *The Interpreter's dictionary of the Bible.* Abingdon Press

Churchward, J. 2013. *The Lost Continent of Mu: The Motherland of Men.* Literary Licensing.

Chuvin, P. 1990. A Chronicle of the Last Pagans. Harvard University.

Copenhaver, B. P. 1995. *Hermetica: The Greek Corpus Hermeticum and the Latin Asclepius in a New English Translation.* Cambridge Univ

Corbin, H. 1986. *İslam Felsefesi Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Çubukçu, İ. A. 1964. *Gazzali ve Batinilik*. Ankara: A.Ü. îlâhlyat Fakültesi Resimli Posta Matbaası.

Daftary, F. 1998. *A Short History of İsmailis. Traditions of a Muslim Community.* Edinburg: Edinburg University Press.

Dock, A. N. ve Festugiere, A. J. 1954. *Corpus Hermeticum.* Paris.

Dodge, B. 1967. The Sabians of Harran. F. Sarruf and S. Tamim (Eds.) *American University of Beirut Festival Book.* Beirut: Centennial Publ

Ebeling, F. 2017. *Hermes Trismegistos'un Gizemi.* İstanbul: Omega Yayınları.

Eflatun. 1943a. *Phaidros.* İstanbul: Maarif Matbaası.

Eflatun. 1943b. Flieboss. İstanbul: Maarif Matbaası.

Eliade, M. 1958. *Birth and Rebirth.* New York: Harper and Bros.

Encylopedia Judaica

Erbströsser, M. 1984. *Heretics in the Middle Ages.* Leipzig: Akademia Verlag.

Evliya Çelebi. 1966. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II.* Z. Danışman (Ed.). İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Fowden, G. 1986. *The Aegyptian Hermes*, V.IV. Cambridge.

Gener, C. 2007. *Ezoterik-Bâtıni Doktrinler Tarihi*. Yurt Kitap Yayın.

Goldziher, I. 1981. The Attitude of Orthodox Islam Toward the 'Ancient Sciences'. M. I. Swartz (Ed.). *Studies in Islam*. New York: Oxford

Gölpınarlı, A. 1997. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar.* İnkılâp Kitabevi.

Grafton, A. 1991. *Protestan versus Prophet: Isaac Casabubon on Hermes Trimegistus*, *Defenders of the Text.* Harvard University Press.

Green, T. M. 1992. *The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran.* New York.

Guenon, R. 1970. *Formes Traditionalles et Cycles Cosmiques.* Paris: Gallimard.

Guenon, R. 2004. *Aperçus sur L'imitation.* Prais: Editions Traditionnelles.

Hançerlioğlu, O. Hermesçilik. *Felsefe Ansiklopedisi.*

Herodotos. 1993. *Herodot Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Işık, C. 2007. Eski Dünyanın Kadim Bilgesi Hermes. *Doğu-Batı Dergisi*. 10 (40).

İbn'ül-Esir. 1985. *İslam Tarihi, I-XVI.* İstanbul: Bahar Yayınları.

İmam-ı Gazâli, 1993. *Bâtınîliğin İçyüzü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

İnalcık. H. 2005. *Bilimler Akademisi. Tarihte ve Türkiye'de, Doğu Batı Makaleler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. 2014. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyet.

Kılıç, M. E. 2018. *Hermesler Hermesi, İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce.* İstanbul: Sufi Kitap.

Köprülü, F. 1984. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Köprülüzade, M. F. 2016. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Lindholm, C. 1996. *The Islamic Middle East, An Historical Antropology.* Londra: Blackell Publications.

Marrou, H. İ. 1962. Synesius of Cyrene and Alexandrian Neo-Platonism. A. Momigliano (Ed.). *The Conflict Between Paganism and Christia*

Massignon, L. 1963. *Inventarire e la Litterature Hermetique Arabe*, C.I, Opera Minora. Beyrut: Daru'l-Maarif.

Mazaheri, A. 1973. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı. İstanbul:* Varlık Yayınları.

Nasr, S. H. 1970. *Science and Civilisation in Islam.* New American Library.

Nasr. S. H. 1989. *İslam ve İlim.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Necati, Ö. 1958. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı.* İlahiyat Fakültesi Dergisi. 5 (1-4).

O'Leary, L. 1949. *How Greek Science Passed to the Arabs.* Londra: Routledge and Kegan Paul.

Ocak, A. Y. 1985. *İslam-Türk İnanışlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Ocak, A. Y. 2016. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ., Yalçıntaş, N., Türköne, M. 2008. *Türkler ve İslamiyet*. İstanbul: Yakamoz Yayınları.

Önal, S. 2007. Hikmet (Bilgelik) Üstüne. *Doğu-Batı Dergisi*. 10 (40).

Özbudun, S. 2015. *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri.* Ankara: Ütopya Yayınları.

Patrizi, F. 1553. La città felice … Dialogo dell'honore, il Barignano. Discorso della diversità de' furori poetici, Venice: Giovan. Griffio. Akta

Platon. 1997. *Complete Works*. J.M. Cooper (ed). Haschette Publishing.

Powell, R. 2006. *Hermetic Astrology.* Sophia Foundation Press.

Russell, B. 2000. *Batı Felsefesi, Orta Çağ.* İstanbul: Say Yayınları.

Salaman, C. 2007. *Asclepius: A Secret Discourse of Hermes Trismegistus.* Bristol Classical Press.

Sezgin, F. 1967. *Geschicte der Arabischen Schrifttums*, C.IV,. Leiden.

Sühreverdi, Ş. 2010. *Hikmetu'l-İşrak*. İz Yayıncılık.

Telle, J. & Figulus, B. 1608. *Bir Alman Paracelist'in Yaşamı ve Eserleri*. Strassburg.

Tokarev, S. A. 2006. *Dünya Halkalarının Dinler Tarihi.* İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Tomlin, E.W.F. 1963. *Philapsophers of East and West*. New York: Harper and Row.

Turan, O. 1953. *Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak.* F.Köprülü Armağanı.

Vajda, G. 1971. İdris. *Encyclopedia of Islam, III.* E. J. Brill. Leiden.

von Dülmen, R. 1994. *Hexenwelten: Magie und Imagination vom 16.-20. Jahrhundert.* Fischer Taschenbuch Verlag.

Wallis, E. A. 1999. From Fetish to God From in Ancient Egypt. Dover Publications.

Weisser, U. 2010. *Yaratılışın Gizemi.* Berlin: De Gruyter.

Wilder, A. 1869. *New Platonism and Alchemy*. New York: Parsons and Company Pinters.

Yener, C. 2009. *Şeyh Bedrettin Simavnavi, Varidat.* İstanbul: Milenyum Yayınları.